

Consument en consumptie

In november 1971 bracht het Centrum voor Staatkundige Vorming, het wetenschappelijke instituut voor de KVP, het rapport *Consumentenbeleid* uit. De opdracht voor deze studie werd door de KVP gegeven omdat er aan het consumentenbeleid (het nemen van maatregelen door de overheid ter behartiging van consumentenbelangen) nogal het een en ander mankeert.

Het rapport ging met opzet voorbij aan de plaats van de consumptie in onze maatschappij en aan de plaats die deze zou behoren in te nemen. Het is dan ook niet vreemd dat op blz. 32 de volgende mening voorkomt: „Zo goed als op andere gebieden (waarbij bijv. te denken valt aan ondernemers- en werknemersorganisaties) dient de overheid op het gebied van de consumentenbelangen het organisatiepatroon, voor zover het gaat om organisaties met een vertegenwoordigend karakter, als gegeven te aanvaarden”.

Hiermee is duidelijk aangegeven waar de KVP op het gebied van het consumentenbeleid staat. De consumptie behoort in principe vrij te zijn. Dat door allerlei marktversturende krachten van die consumptievrijheid weinig terecht komt, wordt in het rapport duidelijk gemaakt. Hier ligt volgens het rapport een grote taak voor de overheid. De overheid moet namelijk de mogelijkheden scheppen, tot een optimale consumptievrijheid te komen.

Het scheppen van deze mogelijkheden is niet gemakkelijk, vooral niet omdat thans onvoldoende rekening wordt gehouden met de consumentenbelangen. Zo wordt vermeld dat de marktpositie van de consument zwak is, de consument onvoldoende beschermd wordt en de consument onvoldoende inspraak heeft. Hieraan kan iets worden gedaan, indien de nationale overheid en de EG een actief consumentenbeleid voeren. De maatregelen die worden aanbevolen om dit te verwezenlijken,

liegen er niet om. Ik durf dan ook gerust te stellen, dat de commissie die het rapport samenstelde goed werk heeft verricht. Deze commissie verdient niet alleen lof voor haar aanbevelingen, maar ook voor haar beschrijving van het thans gevoerde consumentenbeleid.

Desondanks heb ik een bezwaar tegen dit rapport, een bezwaar evenwel dat niet tegen de studietoelichting is gericht. In de vorige alinea heb ik gesteld dat de voorgestelde maatregelen er niet om liegen. Ik zou willen beweren dat deze maatregelen te ingewikkeld zijn om effectief te kunnen worden uitgevoerd. Het rapport is een studeerkamerrapport. Het lijkt erop dat het krampachtige voorstellen doet, de voorwaarden voor de markt vorm van volledige mededinging te scheppen.

Dit bezwaar zou wellicht niet zijn gerezen indien de KVP een ruimere opdracht aan de studietoelichting had gegeven. Het rapport had niet het consumentenbeleid moeten behandelen, maar het consumptiebeleid. Juist nu we in een tijd schijnen te leven van structurele overbesteding kunnen we niet meer om de vraag heen, wat de plaats is van de consumptie in de maatschappij. Beantwoording van deze vraag is echter onmogelijk zolang de Nederlandse politiek meer is afgestemd op de korte dan op de lange termijn.

Men kan er niet meer onderuit zich af te vragen of onze consumptie nog verder mag blijven stijgen en tot welke omvang, en misschien wel, welke samenstelling ze mag hebben. Deze vragen hangen direct samen met de structurele knelpunten in de economie en met de toenemende milieuverontreiniging. Een effectief consumentenbeleid kan dan ook slechts worden gevoerd, nadat we ons eerst hebben bezonnen op het consumptiebeleid.

L.H.

Inhoud

Consument en consumptie	29
<i>Prof. Dr. W. Albeda:</i>	
Een wereld van organisaties	31
<i>Mr. J. Hollander:</i>	
Het maatschappijbeeld van de vakbeweging; Een beschouwing naar aanleiding van enige recente uitlatingen	32
<i>Drs. K. Mulder:</i>	
Mythen en sagen over de personenauto (II)	38
<i>Dr. A. C. van Wickeren:</i>	
De regionale wederzijdse afstemming van de vraag naar en het aanbod van arbeid	42
<i>Prof. Dr. C. de Galan:</i>	
Sectoren als onderdeel van het geheel; Over bijeenkomst en preadviezen van de Vereniging voor de Staat- huishoudkunde	44
Geld- en kapitaalmarkt	
De Europese bankwet, door Dr. H. G. Advokaat	46
Maatschappijspiegel	
Met Mansholt meer mans?, door Drs. A. Peper	48
Ingezonden	
Enquêtes alleen maar voer voor psychologen, door Drs. B. van der Meer	50
Boekbespreking	
R. F. Mikesell e.a.: Foreign investment in the petroleum and mineral industries, door Drs. W. T. M. Molle	50
Dr. L. Roeloffs: De coöperatie, maatschappelijk en fiscaal beschouwd, door Drs. G. C. Groenewegen	51

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.

Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.

Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 57,20 per jaar, studenten f 36,40, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Prijs van dit nummer: f 1,50.

Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N. V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Sociologisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Industriële Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Project-studies Ontwikkelingslanden

Regionaal-Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

Een wereld van organisaties

Dr. W. Bos heeft ons een dienst bewezen door zijn dissertatie¹⁾ te wijden aan het verschijnsel werkgeversorganisaties. Wij leven in een wereld van organisaties, het is een gemeenplaats om dat vast te stellen. Maar sommige organisaties krijgen meer aandacht dan andere. In zijn terecht door ieder geprezen werk *Labor relations in the Netherlands* wijdt John Windmuller 31 bladzijden aan de werkgeversorganisaties en 131 bladzijden aan de vakverenigingen van werknemers. Deze verhouding van 1 op 4 geeft een geflatteerd beeld, want de laatstgenoemden komen ook elders in het boek veel beter uit de verf. Het is niet zo moeilijk te verklaren waarom de belangstelling zich juist zozeer op de werknemersvakverenigingen richt. Zij zijn kleurrijker, vertegenwoordigen (althans aanvankelijk), de underdog, treden meer en vaak beter in de publiciteit enz. In onze tijd waarin het woord „status quo” zo slecht klinkt komt daarbij, dat de werkgeversorganisaties gezien worden als de verdedigers der status quo, terwijl de vakverenigingen juist de maatschappijverandering in hun statuten geschreven hebben.

Bos heeft de werkgeversorganisaties (die hij samen met de ondernemingsorganisaties in een categorie brengt) behandeld in een systeembenadering. De organisatie is dan zowel systeem als subsysteem van grotere systemen. Samen met de onderneming vormt zij een systeem, te zamen vormen zij weer een subsysteem van de economische orde. „De werkgevers-/ondernemingsorganisatie (WOO) geeft vorm aan de bijdrage die ondernemer en onderneming leveren tot welvaarts- en welzijnsontwikkeling van de samenleving. De WOO kan de turbulente omgeving voor de individuele onderneming en ondernemer rustiger maken”.

In een wereld van organisaties vormt de WOO het intermediair tussen de onderneming als autonome eenheid en haar omgeving, de vakverenigingen, de overheid enz. Zij

neemt functies over van de onderneming, tracht de omgeving aan te passen aan die onderneming en is de onderneming behulpzaam bij het zich aanpassen aan de omgeving. Dit blijkt een vruchtbaar uitgangspunt te zijn voor een introductie in ons industrial relationssysteem. (Of, zo men wil, onze arbeidsverhoudingen).

De problematiek van de studie der arbeidsverhoudingen wordt immers juist daarom zo bemoeilijkt, omdat het hier een grensgebied betreft tussen de economie, het (arbeids- en economisch-) recht en de sociologie. Zoals het meer met grensgebieden gaat, leidt dit gemakkelijk tot verwaarlozing van dit gebied als veld van wetenschappelijk onderzoek. In Nederland, net als op het gehele Europese continent, was het gebied der industrial relations doorgaans voorbehouden aan de beoefenaar van het arbeidsrecht. Pas de laatste jaren komt daarin verandering onder invloed van de angelsaksische industrial relations school.

Misschien komt dit vooral, doordat we in onze industrial relations steeds duidelijker moeilijke en vaak vrijwel onoplosbare problemen zien. Zowel vanuit de economie (de aanhoudende inflatie) als vanuit de sociaal politieke hoek (de democratiseringsideologie), staat het systeem aan een zeer sterke druk bloot, die in een korte periode, bestaande verhoudingen snel doet verschuiven. Er is een machtsverschuiving geweest van de werkgeversorganisaties naar de vakverenigingen en binnen de vakverenigingen naar de man in de werkplaats. De ideologie vraagt bovendien om gebruik van de macht „aan de voet”. Tegelijkertijd is er een blijvend besef, dat het loonpeil (een der belangrijkste uitkomsten

van het industrial relationssysteem), eigenlijk op een of andere wijze in verband moet worden gebracht met de andere grote macro-economische gegevens (de groei der produktie per hoofd bijv.). Het is duidelijk dat de vermelde veranderingen binnen het systeem en deze vrij algemeen aanvaarde wenselijkheid moeilijk met elkaar in overeenstemming zijn te brengen. Er wringt iets in de verhoudingen en juist omdat het systeem der industrial relations zo'n belangrijk subsysteem is van onze gehele economische orde, betekent dit dat er thans vanuit dit systeem een versturende invloed uitgaat op ons gehele economische en politieke systeem.

In een tijd waarin iedereen in gaat zien dat men zich moet matigen, wordt zo'n toestand binnen het systeem van industrial relations een moeilijke hinderpaal, voor het uitvoeren van zulke schone voornemens. Daardoor blijft de matiging maar partieel en is er een klimaat geschapen waarin het formuleren en het uitvoeren van een doelbewust beleid uiterst moeilijk wordt. De spanningen blijven, de frustraties die daarmede samenhangen ook, en iedereen geeft iedereen de schuld en iedereen verwijt de ander zijn onredelijkheid.

In zo'n tijd zou de wetenschap haar waarde moeten bewijzen en door een koele analyse de beleidsmensen kunnen tonen waar de bronnen liggen van de verstoringen. De wetenschap zou zodoende nog niet kunnen vertellen wat er precies moet gebeuren, want om dat te doen is een waardeoriëntatie nodig, die de wetenschap nooit kan geven. Maar niets is gevaarlijker dan het reeds opereren met zo'n waardeoriëntatie vóór het terrein der operatie voldoende verkend is.

¹⁾ *Werkgeversorganisatie/ondernemingsorganisatie*, Uitgave UPR, Rotterdam.

Het maatschappijbeeld van de vakbeweging

Een beschouwing naar aanleiding van enige recente uitlatingen

MR. J. HOLLANDER*

„... werken vanuit hun respectieve visie, die gericht is op vernieuwing van onze wereld en onze maatschappij”.

Deze zinsnede uit de inleiding op het actieprogramma van de drie vakcentrales¹ geeft nog eens kort de centrale doelstelling van de Nederlandse vakbeweging weer. Ook in vele andere geschriften en uitlatingen van de vakbeweging kan men deze alomvattende taakstelling lezen en beluisteren. Kloos liet het achterste van de tong zien om: „aan te geven in welke richting de Nederlandse vakbeweging de maatschappij tracht te sturen...”². Het CNV zegt in zijn visieprogramma³, dat „zestig jaar lang het doel van zijn activiteiten was, de belangen van de werknemers te dienen en tevens te bouwen aan betere maatschappelijke verhoudingen”. Deze wil om de gehele maatschappij en samenleving tot voorwerp van haar werkzaamheid te maken, heeft de vakbeweging ertoe gebracht zich met vrijwel alle terreinen van het leven te bemoeien. Naast de onderneming en de economische orde, ook met onderwijs, recreatie, consumptie, de staatkundige politiek, ruimtelijke ordening, ontwikkelingshulp, defensie, cultuur enz.

Waarop grondt de vakbeweging deze „totalitaire” aanspraken, wat is haar kritiek op de maatschappij en samenleving, naar welke maatschappijvorm streeft zij? Het zoeken van een antwoord op deze vragen is geen eenvoudige zaak. De kritiek is veelvuldig en scherp, de aanduiding van de gewenste maatschappijvorm is uiteraard veel vager en onvollediger, de alomvattende aanspraken berusten veelal op vanzelfsprekendheid. Dit is niet verwonderlijk. Vanzelfsprekendheid ontstaat, indien er niet wordt tegengesproken of geen vragen worden gesteld. Ook is kritiek op het bestaande gemakkelijker dan het aangeven — laat staan verwerklijken — van wat zou moeten zijn, maar nog niet bestaat. Een blauwdruk van de ideale maatschappij kan men van niemand verwachten, ook niet van de vakbeweging.

Toch wil de vakbeweging onze maatschappij en samenleving hervormen of zelfs geheel wijzigen. Het lijkt daarom nuttig te trachten na te gaan met welk „recht” zij dit doet, wat haar kritiek is op de bestaande maatschappij en welk maatschappijbeeld haar voor ogen staat, t.a.v. een door haar gewenste maatschappijvorm. Waar mogelijk, zal daarbij aandacht worden geschonken aan de verschillen in opvatting en nadruk tussen de drie vakcentrales.

De vakbewegingstaak

Voor de uitgroei van de taken, die de vakbeweging zich stelt, tot steeds meer levensterreinen, zijn naar mijn mening een aantal oorzaken te noemen⁴:

1. Bescherming tegen de risico's van de industriële economie, werkloosheid, ziekte, ouderdom, die een eeuw geleden in ons land het hoofdmotief⁵ voor de vorming van steunfondsen en later vakbonden was, leidde in de loop der geschiedenis tot het inzicht, dat deze bescherming het best door wetten geboden kon worden. Dit bracht de vakbeweging tot beïnvloeding van de politiek, aanvankelijk alleen voor de voor haar primair belangrijke zaken, maar spoedig voor een breder front⁶. Naast de vakbonden ontstonden immers „geestverwante” en nauw daarmee verbonden politieke partijen.

Daar politiek bedrijven wil zeggen, bezig zijn met de ordening, instandhouding of verandering van de gehele maatschappij en samenleving, raakte ook de vakbeweging van lieverlede daarbij betrokken. Dit was zeker het geval in de eerste twintig jaar na de tweede wereldoorlog, toen van deze maatschappelijke problemen de sociale en economische verreweg de belangrijkste waren. Een grootse wetgeving op deze terreinen kon worden verwezenlijkt. Maar deze bemoeiing met de politiek bracht voor de vakbeweging tevens mee, dat zij openlijk

* De auteur is secretaris van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (VNO); het artikel is à titre personnel geschreven.

¹ „Actieprogramma 1971-1975”, Overlegorgaan NVV-NKV-CNV, Utrecht 1970, blz. 1.

² A. H. Kloos: „Het achterste van de tong; oordeel en vooroordeel van een man uit de vakbeweging”, Bussum 1969, blz. 6.

³ „Visieprogramma van het CNV”, Utrecht 1970, blz. 5.

⁴ Zie ook mijn „De vakbeweging op een tweesprong” en de discussie daarover met Kloos, Mertens en Lanser in „Intermediair” van 13 en 20 februari 1970.

⁵ Zie John P. Windmuller: „Arbeidsverhoudingen in Nederland”, Utrecht 1970, blz. 35.

⁶ Zo ook Kloos a.w., blz. 138.

dan wel stilzwijgend positie moest kiezen in vragen als internationale ontwikkelingshulp, Europese integratie, defensie, onderwijs, bevolkingspolitiek, volkshuisvesting; van het een kwam het ander.

Een enkele maal is zelfs reeds de gedachte geopperd dat de vakbeweging niet langer bij de politieke partijen moet hospiteren, maar zelf als politieke partij moet gaan optreden. Deze stap heeft de vakbeweging tot nu toe nog niet gezet, met name omdat men te grote onrust en te weinig volgzzaamheid van de verdeeld denkende achterban vreesde. Tot nu toe volstaat men met het naar voren brengen van vakbondsbestuurders in de verschillende politieke partijen en in de staatsorganen en het onder druk zetten van politieke partijen om aan vakbondsverlangens te voldoen⁷. Toch blijft de verleiding voor de vakbeweging, om zelf op het politieke toneel te springen, bestaan⁸. Andere maatschappelijke groeperingen gingen haar daarin voor: de boerenpartij, de middenstandspartij, zij het met matig succes. Een politieke vakbondspartij, zelfs al zou zij maar een gedeeltelijke steun van de achterban krijgen, zou toch waarschijnlijk een invloedrijke partij kunnen zijn, die, omdat andere partijen naar haar gunst zullen dingen, tot op grote hoogte de politieke, sociale en economische dienst zou kunnen uitmaken.

2. Met de totstandkoming van de „zekerheids- en beschermingswetten” was voor de vakbeweging een belangrijk deel van haar taak vervuld en daarmee tegelijk vervallen. Zij moet zich nieuwe taken stellen en vond deze voor een deel op microniveau (gezagsverhoudingen in het bedrijf; bedrijvenwerk)⁹ en voor een deel op macroniveau (economische orde, maatschappijstructuur, internationale arbeidsverdeling, ontwikkelingshulp). Bij haar leden vindt ze echter hiervoor weinig of geen weerklank¹⁰. Daarom trekt de vakbeweging zich ook de zorg aan van een aantal vraagstukken waarover algemeen publiek onbehagen bestaat: volkshuisvesting, ruimtelijke ordening, milieuverontreiniging, consumentenproblemen, bevolkingspolitiek en onderwijs. Hiermee wint zij misschien wel sympathie, maar geen leden. Blijkbaar verwacht men voor behartiging van deze belangen toch meer van tijdelijke en eenzijdige „actiegroepen”, dan van een vakbeweging, die voortdurend uiteenlopende en vaak tegenstrijdige belangen wil behartigen en daardoor eerder tot compromis is geneigd.

Stagnatie en vergrijzing van het ledenbestand brengt de vakbeweging er tenslotte toe nog weer andere terreinen te betreden om zichzelf aantrekkelijk te maken: recreatie, eigen spaarbanken, vakantieverblijven, „voordeelacties” voor leden e.d. Waar de doelstellingen van de vakbeweging kennelijk de werknemers niet meer de noodzaak van lidmaatschap doen gevoelen, moet reclame (door Kloos in verband met ondernemingen, een „besmettelijke ziekte” en een „bepelen van menselijke zwakheden” genoemd¹¹ hen trachten te winnen. Deze koppelverkoop voert de vakbeweging tot de oprichting van eigen spaarbanken, verzekeringsmaatschappijen en beleggingsfondsen¹², en zo betreedt zij steeds meer levensterreinen. De vakbeweging is er ter behartiging van werknemersbelangen, zo is de redenering, maar werknemers zijn ook consument, recreant en opvoeder, en ook voor die aspecten van het leven dient de vakbeweging op te komen.

3. Een derde factor, die tot uitbreiding van vakbondsactiviteiten leidde, is haar grote omvang in onze samen-

leving en de sterke middelen waarover zij beschikt om haar stem te doen horen en haar wensen kracht bij te zetten, zonder dat daar een gelijkwaardige „countervailing power” tegenover staat. In de Nederlandse maatschappij is de vakbeweging onbetwist de grootste en sterkste machtsfactor, die optreedt voor ruim een miljoen leden, zich verzekerd weet van het welwillende oor der communicatiemediën en met demonstraties of stakingen een moeilijk te weerstande druk kan uitoefenen. Geen enkele andere maatschappelijke macht kan op zichzelf daarin de vakbeweging zelfs maar benaderen. Politieke partijen, kerken, parlement, overheid en ondernemingsorganisaties zijn alle stuk voor stuk aanmerkelijk zwakker. Dit ontbreken van adequate tegenkrachten doet de vakbeweging expanderen, waardoor geleidelijk aan de gehele maatschappij en samenleving tot haar actieterrain wordt¹³. In die zin is de vakbeweging „totalitair” van aard en wordt zij „van-zelf-sprekend” de belangrijkste richtinggevende kracht in de maatschappelijke ontwikkelingen.

De kritiek van de vakbeweging

Deze ontwikkeling van maatschappij en samenleving is voorwerp van voortdurende zorg voor de vakbeweging. Want al moge de vakbeweging hierin dan richtinggevend zijn, richtingbepalend is zij niet. Andere machtsgroepen mogen dan zwakker zijn, zij zijn niet zonder invloed. En bovendien zijn er een aantal ontwikkelingen, die heel moeilijk aan één maatschappelijke organisatie of groep kunnen worden toegeschreven. Bevolkingsgroei, verkeerstoename, consumptiepatroon en leefgewoonten bepalen bijvoorbeeld in hoge mate aard

⁷ Zo is bijv. van het actieprogramma door de vakbeweging steeds gezegd dat het gebruikt wordt als maatstaf om het beleid van regering, parlement en politieke partijen aan te toetsen. Zeer uitdrukkelijk wordt deze druk op de politieke partijen verdedigd in het „Visieprogramma van het CNV”, blz. 11 t/m 13.

⁸ Bijv. de Metaalbedrijfsbond NVV liet de bepaling in zijn statuten „met uitsluiting van deelneming aan de politieke strijd” vervallen. „De bond gaat ook politieke strijd niet uit de weg”, aldus de „Metaalkoerier” van 3 september 1971, no. 31.

⁹ Zie hierover bijv. De vakbonden aan de bedrijfs-poort; over de vakbondseisen tot subsidiëring en het verlenen van faciliteiten voor vakbondsactiviteiten door het bedrijf, in „ESB” van 2 juni 1971.

¹⁰ Aldus ook Drs. R. Laterveer, die een 2-jarig onderzoek (nog niet gepubliceerd) deed bij de Metaalbond NVV, blijkens een interview in het „Vrije Volk” van 12 oktober 1971.

¹¹ Kloos a.w., blz. 44.

¹² Kloos a.w., blz. 114 e.v.

¹³ Uiteraard is de vakbeweging geen monoliet; haar kracht wordt enigszins afgezwakt door tegenstellingen tussen de vakcentrales, tussen de centrales en hun vakbonden, tussen de bonden en hun leden. Ook kunnen de andere maatschappelijke groeperingen tijdelijk wel eens wat meer kracht ontwikkelen door zich op een bepaald terrein te verenigen. Maar in de praktijk doet dit alles m.i. nauwelijks afbreuk aan de huidige overheersende positie van de vakbeweging.

en hoedanigheid van onze samenleving. Toch liggen de oorzaken hiervan bij de massa van anonieme individuen en niet bij bepaalde organisaties. Zo is het met vele technologische, economische en sociale ontwikkelingen en verhoudingen. Hier kan een maatschappelijk orgaan, bijv. de overheid en een vakbeweging, wel een beleid voeren dat een bepaalde ontwikkeling bevordert of tegengaat, voorkomen of doen ophouden is echter ondenkbaar; althans in een democratisch open en vrij maatschappelijk bestel.

Dit feit maakt de kritiek van de vakbeweging op onze maatschappij vaak moeilijk. Soms kan zij het doen en laten van een bepaalde groepering veroordelen, bijv. het bedrijfsleven en de regering, vaak ook verzet zij zich tegen ontwikkelingen, waarop alleen dwingend ingrijpen in de persoonlijke vrijheid verandering kan brengen. Bij de vakbeweging die, in ons land, vanouds her steun gezocht en gevonden heeft bij de overheid — in het bijzonder bij de wetgever — staat regeling, ordening en beperking van persoonlijk initiatief ten gunste van het collectief, hoog genoteerd. Waar het westerse sociaal-economische bestel juist persoonlijke vrijheid als regel kent, waarop de beperking als de (veelvuldige) uitzondering wordt gezien, kan het niet anders dan dat de kritiek der vakbeweging zich juist tegen dit maatschappijbestel moet keren. Echter — en dat maakt het haar extra moeilijk — ook de vakbeweging beseft zeer wel het grote goed der democratische vrijheid. Een vakbeweging zonder democratie is onbestaanbaar, haar recht-van-spreken zonder vrijheid ondenkbaar en haar positie zonder onafhankelijkheid onhoudbaar. Vrijheid en gebondenheid vormen, ook voor de vakbeweging een dilemma, dat haar het vrije zicht op de maatschappijstructuur, die zij het meest ideaal acht, belemmert. Vaak ook krijgt de kritiek van de vakbeweging daardoor een tweeslachtig, soms zelfs innerlijk tegenstrijdig, karakter.

Wat is die kritiek?

In het „ten geleide” bij het actieprogramma van de drie samenwerkende vakcentrales worden een aantal punten opgesomd ¹⁴.

- het ontbreken van een hecht gefundeerde *internationale rechtsorde*;
- de schrijnende tegenstellingen in de *internationale welvaartsverdeling*;
- de zeer ongelijke kansen op volledige *ontplooiing van de eigen persoonlijkheid*;
- de gevaren die een *ongeremd welvaartsstreven, gedragen door de particuliere onderneming*, oproept voor de vitale levensbelangen als het biologische evenwicht en het gezonde leefmilieu;
- de *toenemende machtsconcentraties* als gevolg van het sterk groeiende aantal fusies en andere samenwerkingsverbanden tussen ondernemingen op het nationale en internationale vlak;
- de invloed van het *eenzijdige economische denken* in termen van groei en produktie op het onderwijs, het consumptiepatroon en de mentaliteit;
- de *vanzelfsprekende koppeling van de zeggenschapsbevoegdheden aan het economische eigendom*;
- de *scheeftrekking tussen de waardering voor collectieve voorzieningen — met name het onderwijs — en de waardering voor goederen en diensten ten behoeve van de particuliere sector*;

- de *ongelijkmatige inkomensverdeling* en in verband daarmee de grove ongelijkheid in vermogens;
- de tegenstellingen in leefbaarheid en welvaartsniveau tussen onderscheiden *delen van het land*.

Als toetssteen voor uitoefening van deze kritiek gebruikt de vakbeweging de „normen van gerechtigheid en naastenliefde, humaniteit, solidariteit en medeverantwoordelijkheid” ¹⁵. Niet ten onrechte spreekt het programma van „een veel omvattende en niet op korte termijn te realiseren opdracht” ¹⁵.

Vanwaar die kritiek?

Beschouwt men deze kritiek nader dan kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat deze niet uit eigen doorleefde ervaring of eigen inzicht is voortgekomen. *Het is duidelijk geen kritiek die bij vele vakbewegingsleden leeft, noch kritiek die door sociaal-economische misstanden in eigen omgeving is opgedrongen.* Sociologische onderzoeken van afgelopen jaren hebben duidelijk aangetoond dat de vakbondsleden zich in meerderheid door bovengenoemde kritiek — die tevens als idealen zijn bedoeld! — niet voelt aangesproken. Het bekende onderzoek naar medezeggenschapswensen van Van Zuthem en Wynia ¹⁶ liet zien dat werknemers „minder belangstelling tonen voor grotere medezeggenschap naarmate het object van medezeggenschap verder van hen afstaat en naarmate er meer sprake is van zelf meebeslissen”.

Ook het onderzoek dat Van Zuthem deed bij het CNV — aan het eindrapport waarvan hij de veelzeggende titel gaf „Een onbewegelijke beweging” — leidde tot de conclusie, dat uit de gevonden motieven voor het lidmaatschap niets bleek van een kritische instelling t.o.v. de maatschappelijke orde of van een behoefte aan verzet of vernieuwing ¹⁷. Integendeel, eerder bleek dat slechts weinigen geporteerd zijn voor fundamentele hervormingen van de huidige maatschappelijke verhoudingen ¹⁸ en moest men de uitspraak van Henriëtte Roland Holst uit 1932 beamen, dat „wat in hen werkelijk leefde was verlangen naar verhoging van de levensstandaard” ¹⁹.

De maatschappijkritiek — en een beeld van een (meer) ideale maatschappij — is de vakbeweging kenmerkend van elders en door anderen aangereikt. Waren dit vroeger sociale denkers als Marx, Lenin, Rosa Luxemburg, die de socialistische vakbewegingen „de heilstaat” voorhielden, en waren het theologen die bij

¹⁴ Actieprogramma, blz. 1 en 2.

¹⁵ Actieprogramma blz. 2.

¹⁶ Prof. Dr. H. J. van Zuthem en Drs. A. Wynia: „Medezeggenschap; een onderzoek naar de opvattingen over en de wensen omtrent medezeggenschap in 42 industriële ondernemingen”, Stichting Stuurgroep SWO 1967, blz. 13.

¹⁷ Een onbewegelijke beweging; samenvatting van het eindrapport van een onderzoek naar de positie en het beleid van het CNV, in „Evangelie en Maatschappij”, oktober 1970, blz. 263.

¹⁸ J. E. Ellemers e.a.: Macht, machthebbers en machtelozen, in „Evangelie en Maatschappij”, oktober 1970.

¹⁹ Henriëtte Roland Holst, hier geciteerd uit E. en M., oktober 1970, blz. 274.

de protestant-christelijke zowel als bij de katholieke vakbonden de verwachting van het „Koninkrijk Gods” wekten, *in deze tijd is het vooral de wetenschappelijke sociologie die de vakbeweging haar idealen aangeeft*. Het is met name de ideologiserende en politiserende sociologie, die invloed heeft en niet de empirische en beschrijvende, die immers meestal aantoonde dat ideologieën weinig weerklank bij de vakbondsleden vinden. „Verstarde maatschappijstructuren”, die „in open conflicten” en door „spontane acties” moeten worden verbroken, „ongecontroleerde macht” die door „democratie van onder op” van de „mondige mens” moet worden beteugeld, het zijn even zovele sociologische begrippen, die men in de woorden van vele vakbondsleiders terugvindt.

Het duidelijkst zijn deze gedachten geformuleerd door de werkgroep van vakbondsbestuurders, die een maatschappijkritische vakbeweging voorstaan. Het manifest van deze werkgroep roept de vakbeweging op tot „mobilisering van de werknemers voor maatschappelijke veranderingen”, tot „het op gang brengen van een bewustwordingsproces”, dat de werknemers leert „het inzicht en/of het geloof, dat zij de maatschappelijke structuur zodanig kunnen wijzigen, dat een menswaardige samenleving kan worden opgebouwd”. Tevens roept het op tot een „anti-kapitalistisch vakbondsbeleid” en „radicale democratisering”, tot afwijzing van de ondernemingsraad en — eventueel via staking of bedrijfsbezetting — tot „instelling van bedrijfs- of personeelsraden”, die namens de werknemers „de gang van zaken in het bedrijf controleren”, en tot een „beperking van de te aanvaarden maatschappelijke verantwoordelijkheid tot het noodzakelijke”²⁰.

De heilstaat en het Koninkrijk Gods, als ver verwijderde idealen, zijn vervangen door eisen tot een betere maatschappijstructuur en een andere economische orde te komen, waarin vrije, mondige, zelfbeslissende en zelfbesturende mensen gemotiveerd werken, kritisch denken en langs de weg van het permanente conflict oplossingen forceren. Dit alles zou op vrij korte termijn — hier en nu — verwezenlijkt moeten worden.

Bij het NVV, en in zekere mate ook bij het NKV, leidden deze sociologische maatschappijvisie en ideologie enige tijd tot een beleid van oppositie en non-coöperatie, tot weigering van compromissen, tot verbreking van overleg, tot een zgn. „harde lijn”. Bij het CNV, dat vanuit zijn protestant-christelijke visie een meer harmonieuze samenleving voorstaat, waarin juist overleg en medeverantwoordelijkheid tot meer rechtvaardige verhoudingen moeten voeren ligt het anders. Maar ook dit vakverbond krijgt de raad niet blindelings de sociologen te volgen, maar om te zien naar een eigen christelijk-sociale filosofie en dat is „iets totaal anders dan een door christenen aangehangen en gepraktizeerde zgn. kritische sociologie”²¹.

De ideologiserende sociologie vond in de vakbeweging niet alleen een voertuig voor haar maatschappijbeelden, zij maakte de vakbeweging zelf ook tot doelwit van kritiek. Haar wordt gebrek aan een eigen samenhangende visie op een voor de toekomst na te streven samenleving, een beleidsvorming en beleidsvoering zonder inspraak van onder op, aanvaarding van de maatschappelijke status-quo, ondoorzichtigheid van beleid en coöptatie van leiders en concentratie van beslissingsbevoegdheid aan de top verweten²². Maar Poppe, socioloog en ideoloog van de Metaalbedrijfsbond NVV,

die de voorgaande feiten van de vakbeweging onderkent en veelal ook onderschrijft, zegt onomwonden dat z.i. „de linkse beweging de vakbonden niet mag afschrijven, omdat de vakbond als potentiële expressor van het arbeidersprotest de enige instantie is, die de *vonk van de opposerende intellectuelen* niet alleen kan laten overslaan op de meerderheid der werkende bevolking, maar in aansluiting daarop de *dagelijkse strijd om de belangenbehartiging* kan verbinden met de strijd om de zeggenschap in het economische leven”²³.

Hiermee is nog eens kort en duidelijk geformuleerd hoe de ideologische sociologie de vakbeweging als instrument voor de verwerkelijking van haar denkbeelden hoopt te kunnen gebruiken.

Reactie binnen de vakbeweging

Een reactie op deze sociologische last, die op de rug van de vakbeweging werd gelegd, kan echter ook bij de vakbeweging niet uitblijven. Niet zonder reden wordt door de sociologen de eis van een andere economische orde gesteld²⁴. Want voor de eisen en regels van de economie ontbreekt het de sociologen doorgaans — misschien niet aan begrip of kennis — en in ieder geval aan respect. Economische wetmatigheden als die van schaarste, vraag en aanbod en van concurrentiestrijd zijn maar moeilijk in het maatschappijbeeld te passen, dat de sociologie ontwerpt. Daarom moet de economie op sociologische maat gezaagd worden. Maar in iedere maatschappijstructuur vormt het economische aspect van het leven een onderdeel van geheel eigen aard en hardheid, dat zich niet zo gemakkelijk laat vervormen. En omdat juist de vakbeweging één der maatschappelijke instituties is, die in al haar werk met de hardheid en onwrikbaarheid der wetten van de economie van doen krijgt, moet alleen daarom al de sociologische ideologie voor haar uiteindelijk tekort schieten. Kloos, onder wiens bewind de conflicttheorie door de vakbeweging in praktijk werd gebracht, erkent in zijn afscheidsrede: „De consumptiemaatschappij bestrijden is even zinloos als onwenselijk. De uitwassen van de consumptiemaatschappij te lijf gaan is even dringend als moeilijk”²⁵. Geen algehele vernieuwing van

²⁰ *Positie en taak van de vakbeweging, opgenomen in „De Band”, 14-daags kaderblad van het NVV, 3e oktober 1970, 3e jrg., no. 21. Ook de actiegroep „Naar één nieuwe vakbeweging” spreekt blijkens haar conceptieprogramma (Amsterdam 1971) deze taal. Opvalend is ook de discussienota van de Nederlandse Katholieke Bond van Vervoerspersoneel: „Doelstellingen, middelen en strategie voor een nieuwe vakbeweging”, Utrecht 1971.*

²¹ *Prof. Dr. A. Troost: Christelijk geloof en samenleving, Commentaar op het rapport „Een onbewegelijke beweging”, in „Evangelië en Maatschappij”, november 1970, blz. 310.*

²² *C. Poppe: Vakbonden een expressie van het arbeidersprotest?, in „Interlinks”, september 1970.*

²³ *T.a.p. blz. 4 en 5; cursivering van mij (H.).*

²⁴ *Zie de bekende inaugurele rede van Prof. Dr. H. J. van Zuihem aan de TH in Delft: „De geloofwaardigheid van onze economische orde”, Kampen 1969.*

²⁵ *Verslag buitengewoon congres NVV, 9 januari 1971 te Amsterdam, blz. 6.*

de maatschappij dus, geen andere economische orde, maar slechts bestrijding van ongewenste bijverschijnselen.

Nog duidelijker is Ter Heide bij zijn ambtsaanvaarding²⁶. Terwijl hij de sociologen Van Zuthem en Hoefnagels — beiden ieder op hun manier scherpe critici van de maatschappij en van de vakbeweging — met name noemt, citeert hij met kennelijke instemming de eerste voorzitter van het NVV, Henri Polak, die in 1908 schreef: „Het is mij volkomen onverschillig of één of ander obscuur socioloog vindt, dat wij op de goede of op de verkeerde weg zijn”. Scherper kan het moeilijk. Ter Heide kiest voor directe belangenbehartiging, die „langs de politiek van de kleine stappen enorme resultaten kan opleveren²⁷”. „We zullen zien dat als we — *zo weinig mogelijk gehinderd door filosofische beschouwingen* — concrete oplossingen zoeken voor bestaande concrete problemen de maatschappijstructuur vanzelf verandert²⁸”.

Tot driemaal toe herhaalt hij dat het oude NVV-principe: „strijd alleen in die gevallen waarbij een redelijk uitzicht op *concrete resultaten op korte termijn* bestaat”, nog steeds geldt. Compromissen acht hij allerm minst verwerpelijk als zij bijdragen tot een goede belangenbehartiging. Nadrukkelijk neemt hij afstand van hen die menen, dat verbetering van de positie van de werknemer eigenlijk te veroordelen is, indien die niet gepaard gaat met strijd en politieke bewustwording: „Men wordt geen lid van een vakbond om zich door een klein groepje intellectuelen, die zichzelf als de politieke élite beschouwen, zgn. politiek bewust te laten maken”. Dit is een bijna rechtstreekse afwijzing van de hierboven aangehaalde theorieën als die van Poppe. Tevens is dit een niet minder rechtstreekse verwerping van de opvattingen van de groep van maatschappijkritische vakbondsbestuurders, die feitelijk als ketters worden gebrandmerkt. Overigens is met het uitspreken van de banvloek de zaak niet afgedaan.

De gedachten en denkbeelden van sociologen en kritische vakbondsbestuurders zijn duidelijk niet zonder invloed geweest op het recente beleid en optreden van de vakbeweging. Ter Heides stellingname zou dan ook mogelijk een beleidsombuiging kunnen aanduiden; in hoeverre deze verwezenlijkt kan worden, zal de praktijk moeten uitwijzen. Ter Heide weet dit zelf ook: „Want hinderlijk gevolgd worden door dogmatici van links, zowel als van rechts is kenmerkend voor de geschiedenis van het NVV”. Bovendien is het nog een open vraag of hij de vakbeweging als geheel meekrijgt. De andere vakcentrales zullen daartoe wellicht geneigd zijn³⁰, maar of de afzonderlijke bonden zich zullen conformeren valt nog te bezien. Hun beleid, zeker dat van de grootsten die zich nu verenigd hebben in de Industriebond NVV, heeft de afgelopen jaren duidelijk een eigen karakter getoond: bereidheid om zich naar de centrales te schikken of zelfs maar te richten was daar geen kenmerk van en uiteindelijk zijn het de bonden die het beleid voeren.

De strijd om de plaats en de taak van de vakbeweging zal blijven doorgaan. Een filosofie, een geloof, een visie, een ideaal zal steeds weer om erkenning vragen, hoe concreet en feitelijk de vakbeweging de problemen ook wil aanvatten. Ook als werknemer leeft de mens niet bij brood alleen. Ter Heide biedt het volgende aan:

„De tegenstelling tussen belangenbehartiging enerzijds en maatschappijvernieuwing anderzijds is een kunstmatig in leven gehouden tegenstelling. Door hard te werken aan de oplossing van concrete problemen, waar de mensen nu mee worstelen, verwerven wij ons de enige maatschappijstructuur, die werkelijk ideaal is: nl. één die bij voortdurende aanverandering onderhevig is en die zich kan aanpassen aan de wensen van de mensen die in die maatschappij moeten werken en leven. Te streven naar zo'n maatschappij, die zich vormt naar het beeld in de mensen en niet naar de maatschappij, waarin de mensen gevormd worden naar een beeld van die maatschappij (—) lijkt mij de moeite waard³¹”.

Geen duidelijk omschreven maatschappijbeeld dus, maar een voortdurend veranderende maatschappij, die zich aanpast aan de wensen van de mensen; dat is het ideaal dat met een politiek van kleine stappen kan worden bereikt. Wat zijn die kleine stappen en naar welke maatschappij voeren zij?

Het maatschappijbeeld van de vakbeweging

Het gezamenlijk actieprogramma dat de drie vakcentrales eind 1970 publiceerden, geeft een uitvoerige opsomming van de (kleine) stappen, die zij denken te zetten. De daarin genoemde 23 onderwerpen³² laten tevens de uitgebreidheid van de bemoeienissen van de vakbeweging zien. Welk maatschappijbeeld komt hieruit naar voren?

Ten eerste valt de overheersende plaats op, die daarin aan *de overheid* wordt toegekend. De overheid moet ervoor zorgen dat de sociale en economische gevolgen voor ons land van een ten bate van ontwikkelingslanden geordende internationale arbeidsverdeling, in het kader van een middellange-termijnplanning, tijdig worden onderkend en ondervangen. De overheid moet het nodige bijdragen om de vakcentrales in staat te stellen de vakbeweging in de ontwikkelingslanden te versterken. De overheid dient voor afzonderlijke producten, dan wel in het algemeen, in de prijsvorming te kunnen ingrijpen. De overheid dient via een vergunningstelsel fusies van ondernemingen aan haar controle te onderwerpen. De structuurpolitiek en het sectorbeleid, ontworpen aan de hand van een van overheidswege opge-

²⁶ Zie noot 25.

²⁷ Verslag buitengewoon congres NVV, 1971, blz. 60.

²⁸ Verslag buitengewoon congres NVV, 1971, blz. 62. *Cursivering van mij (H.)*.

²⁹ Verslag buitengewoon congres NVV, 1971, blz. 63.

³⁰ Verslag buitengewoon congres NVV, 1971, blz. 63.

³¹ Zie bijv. NKV-voorzitter P. J. J. Mertens' rede bij het 60-jarig bestaan van het NKV, november 1969, gepubliceerd in „Beweging in beweging”, uitg. NKV, Utrecht 1969; en ook het „Visieprogramma van het CNV”.

³² 1. Ontwikkelingssamenwerking; 2. Europese integratie; 3. Onderwijs en vorming; 4. Medezeggenschap; 5. Ruimtelijke ordening; 6. Woningbouw; 7. Economische politiek; 8. Werkgelegenheid; 9. Fusies; 10. Inkomensbeleid; 11. Loonbeleid; 12. Prijs- en mededingingsbeleid; 13. Consumentenbeleid; 14. Volksgezondheid; 15. Sociale verzekering; 16. Pensioenen; 17. Algemene bijstandswet; 18. Belastingen; 19. Juridische zaken; 20. Stakingsrecht; 21. Concurrentiebeding; 22. Krijgsmacht; 23. Georganiseerd zijn.

stelde middellange-termijnraming en uit te voeren door een nationaal orgaan, waarin overheid, werkgevers en werknemers zitting hebben, moeten kunnen worden afgedwongen met allerlei maatregelen als bevordering kapitaalvoorziening, beperking concurrentie, kwalitatieve kredietpolitiek, investeringsverplichting door institutionele beleggers in bepaalde bedrijfstakken, afdwingen van fusies, vervanging bedrijfsleiding, handhaving van bedrijven die men wil sluiten enz. De overheid moet bij steunverlening aan bedrijven zich controle- en beslissingsbevoegdheden voorbehouden.

De *vrije onderneming*, en dat is een tweede trek van het maatschappijbeeld van de vakbeweging, is een wat verdachte instelling, die bedwongen moet worden. Zij is immers „de draagster van een ongeremd welvaartsstreven”, van te grote economische macht, „wier op winst gericht handelen wordt beheerst door marktmechanismen”. Ondernemingen moeten door de overheid (fusieverbod of -gebod; prijsvoorschriften; investeringsvoorschriften) in het gareel worden gehouden. De leiding van de onderneming moet met een zeker wantrouwen worden bezien en via een ondernemingsraad met uitgebreide bevoegdheden worden gecontroleerd. Met overheidssteun moet geëxperimenteerd worden met verdergaande vormen van bedrijfsdemocratie, bijv. die van zelfbestuur³³, waardoor de leiding geheel van de werkers afhankelijk wordt, mede door een beroepsrecht tegen directiebeslissingen en een individueel klachtenrecht voor werkers.

Ten derde moet individueel *economisch eigendom* zo onaantrekkelijk mogelijk, zo niet onmogelijk, worden gemaakt. Aandeelhouders moeten in hun zeggenschap binnen de onderneming zoveel mogelijk worden beperkt, vermogensbelasting en successierechten dienen te worden verhoogd, grondeigendom moet snel kunnen worden onteigend, huiseigendom mag alleen ten bate van de huurder worden uitgeoefend, mobiliteit van kapitaal moet worden verhinderd. Eigendom betekent immers macht, zeggenschap, een zekere beslissingsvrijheid, die men het individu niet moet toevertrouwen.

Minder *particuliere consumptie* en uitbreiding van *collectieve voorzieningen* is een vierde kenmerk van de maatschappij, waarnaar de vakbeweging streeft. Minder persoonlijke consumptievrijheid, meer gezamenlijke gedwongen besteding dus, hetgeen mogelijk moet worden gemaakt door een *inkomensbeleid*, dat minimuminkomens verhoogt en de niet door collectieve regelingen vastgestelde inkomens, met name honoraria, tantièmes en dividenden, beperkt. In dit geheel past niet goed het *loonbeleid*, ten aanzien waarvan het actieprogramma stelt, dat collectieve arbeidsovereenkomsten zonder enige vorm van overheidsingrijpen tot stand moeten komen. Ook de suggestie³⁴ dat de vakcentrales als permanent secretariaat zouden moeten fungeren voor — in principe alle — spontane acties van arbeiders, strijdt eigenlijk met de voorkeur voor overheidsingrijpen en collectieve regeling. Hier komt de vakbeweging duidelijk in de klem van het dilemma persoonlijke vrijheid en collectieve gebondenheid en kiest zij opportunistisch voor het eerste.

Alles bijeen genomen doemt aan het einde van de weg der kleine stappen een maatschappij op, waarin de overheid vrijwel de gehele samenleving regelt, waarin weinig aan de enkeling en vrijwel alles aan het collectief is overgelaten. De persoonlijke ontplooiing, de eigen mondigheid kunnen daarin blijkbaar alleen collectief worden

beleefd. Prikfels tot persoonlijk initiatief, inspanning en opoffering zijn sterk afgezwakt. Leiderschap wordt in collectieve verantwoordelijkheid ondergedompeld, leidinggeven naar de overheid afgeschoven en de goede, maar ook de kwade, gevolgen van een beleid voor rekening van de gemeenschap gelaten. Dit alles ondergaat nog een schaalvergroting, indien, zoals de vakbeweging wil, het op internationaal Europees niveau wordt overgebracht. Planning door de Europese overheid zal de samenhang tussen de ontwikkelingen op diverse terreinen van de maatschappij moeten onderkennen. De vakbeweging moet daarin grote inspraak krijgen en worden ingeschakeld bij de opstelling en doorvoering van beleidsvoorstellen en besluiten, aldus het actieprogramma³⁵.

Het toekomstbeeld van de maatschappij, dat achter de vakbewegingseisen schuilt, sluit in wezen nauw aan bij wat haar in het verleden voor ogen stond: de al-beheersende staat, die alles voor allen regelt. Zo te zien is er weinig vernieuwing in het denken van de vakbeweging gekomen, ondanks het feit dat reeds veel van wat zij wenste is verwezenlijkt. Komt haar onvrede met zichzelf en de onverschilligheid van de werkers voor de vakbeweging misschien voort uit een onbewust weten dat zij is verward? Is zij inderdaad een „onbeweegelijke beweging” geworden, zoals Van Zuthem zijn diagnose van het CNV in één woord samenvatte? Kan haar idee van de toekomstige maatschappij, die zich vormt naar het beeld in de mensen, de toetsen van gerechtigheid, naastenliefde, humaniteit, solidariteit en medeverantwoordelijkheid doorstaan, toetsen waarmee zij thans de huidige maatschappij zegt te willen meten?

Zijn haar blijvende aanvallen op eigendom en economische macht niet het blijven steken naar een eigenlijk reeds overwonnen vijand? Realiseert zij zich wel, dat thans niet meer eigendom, maar kennis macht vormt en dat kennis, informatie en vermogen tot organisatie en innovatie de belangrijkste basis voor de ontwikkeling van onze welvaart en ons welzijn zijn geworden? Zou zij dit doen, beseft zij dan wel dat juist dáardoor persoonlijk initiatief, vrijwillig teamwork (als bijv. in een onderneming) onmisbaar zijn en dus uitgelokt en bevorderd moeten worden?

De communistische maatschappijstelsels, die deze persoonlijke kwaliteiten tot het uiterste verdrongen, zijn juist daardoor droeve voorbeelden van achterblijvers in welzijn en welvaart geworden. Vele onverdacht communistische denkers als bijv. de Tsjechische econoom Ota Sik en de Joegoslavische ideoloog Milovan Djilas³⁶

³³ Zie ook „Baas in eigen bedrijf”, verslag van het bezoek in 1970 aan Joegoslavië van een delegatie uit het Overlegorgaan der vakcentrales ter bestudering van het arbeiderszelfbestuur, waarin het Joegoslavisch systeem ten voorbeeld wordt gesteld.

³⁴ Zie: *De vakbeweging op het vinkentouw, rapport van het Wetenschappelijk Instituut van het NVV, gepubliceerd in „De Band”, 30 oktober 1970.*

³⁵ Actieprogramma, blz. 10.

³⁶ Zie Milovan Djilas: „De onvolmaakte maatschappij” (Ned. vertaling), Amsterdam 1969; (m.n. het opstel *Vrijheid en Bezit*, blz. 99 e.v.).

Mythen en sagen over de personenauto (II)

DRS. K. MULDER

In *ESB* van 5 januari jl. behandelde de auteur de „mythe”, dat door beperking van de wegenbouw het autopark minder snel zal groeien. Hieronder probeert hij af te rekenen met de „mythen” dat met het openbaar vervoer en de elektrische auto veel verkeersproblemen kunnen worden opgelost.

Ons vorige artikel was gewijd aan een weerlegging van de mythe dat de groei van het autoverkeer beperkt zou kunnen worden door een afremming van de wegenbouw. In dit artikel zal worden ingegaan op twee andere mythen over de personenauto: die van het openbare vervoer en die van de elektrische auto.

2e mythe: in het openbare vervoer ligt de sleutel voor de oplossing van het verkeersprobleem.

„De personenauto is vanuit maatschappelijk standpunt gezien een zeer inefficiënt vervoermiddel. De wegopervlakte, die per vervoerde persoon wordt ingenomen is aanzienlijk veel groter dan bij openbare vervoermiddelen.

Bovendien veroorzaakt de snel wassende stroom personenauto's opstoppingen in het verkeer, waardoor het in wezen efficiëntere openbare vervoer duurder wordt en minder aantrekkelijk.

Daarom moet het openbare vervoer in een betere concurrentiepositie worden gebracht t.o.v. de personenauto, door verdichting van het lijnennet, verhoging van de frequentie, bekorting van de rittijden (o.a. door het beschikbaar stellen van vrije banen), verbetering van het rijdende materieel, de halteplaatsen enz.

Het is verantwoord om voor de daaruit voortvloeiende verliezen subsidies uit de algemene middelen te verstrekken. Beter is nog om de subsidies te financieren uit een speciale heffing waardoor het aanhouden en/of het gebruiken van personenauto's duurder en dus minder aantrekkelijk wordt. Want op die manier forceren we de automobilist als het ware om zijn wagen thuis te laten en het openbare vervoer te gebruiken”.

waarschuwen ons tegen de kwalijke gevolgen van een allesbeheersende staat en de daarmee gepaard gaande bureaucratie en maatschappelijke inertie.

Wordt het geen tijd dat de vakbeweging, nu haar wens van bedrijfsdemocratie in zo grote mate is vervuld (althans t.b.v. werkers), zich juist in het belang van de werknemers ook eens zorgen maakt over de eigen taak en rol van de onderneming, over de mate van beslissingsvrijheid die haar gelaten moet worden, over het behoud van de bestuurbaarheid van de onderneming? Is het wel bevorderlijk voor de (bedrijfs)democratie particuliere aandeelhouders af te schrikken en te vervangen door verplichte investeringen van institutionele beleggers³⁷? Kortom, is de vakbeweging misschien bezig met haar kleine stappen platgetreden paden te belopen, omdat zij geen nieuw doel voor ogen heeft, in plaats van nieuwe wegen te zoeken, die kunnen leiden naar een maatschappijstructuur, die is afgestemd op onze hedendaagse verlangens en een antwoord kan geven op onze moderne problemen?

Het lijkt tijd dat de vakbeweging zich opnieuw bezint naar welke maatschappij zij onze samenleving wil voeren. Dat de zgn. kritische vakbeweging daarbij weinig

hulp biedt is duidelijk. Daar leeft immers het oude maatschappijbeeld nog voluit. Het enige verschil met de traditionele vakbeweging is dat zij geen beleid van kleine stappen, maar van grote sprongen voorstaat en veelal sprongen in het duister.

Daar het moeilijk blijft de gewenste maatschappijstructuur aan te geven, is een politiek van kleine stappen verkieselijk, mits de vakbeweging zich er daarbij maar van bewust blijft, dat ook kleine stappen ergens naar toe leiden. Een voordeel van kleine stappen is, dat het makkelijker is eens een stap terug te doen of zelfs niet te zetten, indien men merkt de verkeerde kant op te gaan. En ook, dat men nog eens goed na kan denken of men geen nieuwe stappen op nieuwe wegen moet ondernemen.

J. Hollander

³⁷ Op de gevaren van de verzwakking van de medezeggenschap der kapitaalverschaffers wees Prof. Dr. Th. M. Scholten in zijn inaugurele rede: „Financiering en zeggenschap onder nieuwe verhoudingen”, NEH, Rotterdam, 1971.

Deze mythe werd al in 1963 verkondigd. In de conclusies van het bekende rapport *Traffic in towns* staat onder het hoofd „Public transport and private cars“: „In the long run the best way to keep a „ceiling“ on private car traffic in busy areas is likely to be to provide good cheap public transport coupled with the public's understanding of the position”¹⁾.

Maar de schrijvers waren toen al realistisch genoeg om daar aan toe te voegen: „But the attractions of private cars are very great and there can be no denying the difficulties of providing public transport services so intrinsically convenient that they will attract optional car traffic off the roads in appreciable quantities”. Deze in 1963 voor Engeland geformuleerde conclusie geldt onverkort voor de in 1971 bestaande situatie in Nederland.

De NV v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek voerde vorig jaar in opdracht van de uitgever van Elseviers weekblad (de NV Bonaventura) een groot onderzoek uit naar de verwachtingen van de Nederlanders omtrent de periode 1970-1980. Het over dit onderzoek gepubliceerde rapport bevat een hoofdstuk getiteld „Verkeer en vervoer”, waarin de volgende conclusie voorkomt²⁾:

Het kenmerk, dat de auto van andere vormen van mechanisch transport onderscheidt is het vermogen om een deur-tot-deur-dienst te leveren. Dit vermogen wordt in de laatste tijd sterk geremd door de geweldige groei van het aantal auto's enerzijds en door de vormgeving van de steden anderzijds, die historisch gegroeid is en er niet op ingericht is, de massale stromen auto's te verwerken. Teveel deuren zijn onbereikbaar geworden door deze massale verkeersstromen en wettelijke regelingen (parkeer- en stopverboden, voetgangersgebieden, zgn. promenades). Ondanks deze remmingen, die in de toekomst ongetwijfeld groter zullen worden, op de vrijheid van deur-tot-deur te gaan, is het onwaarschijnlijk dat nieuwe ontwikkelingen op vervoersgebied de auto — in welke vorm dan ook — zullen doen verdwijnen. *Het merendeel van de mensen zal vermoedelijk de ongemakken van de eigen auto prefereren boven die van het openbaar vervoer — zelfs al zouden de ongemakken van het laatste minder zijn* (cursivering van schrijver dezes).

Eén van de meest opvallende cijfers uit dit rapport is dat 82% van alle automobilisten zegt in de weekends weleens alleen of met hun gezin voor hun genoegen een ritje met de auto te maken. De gemiddelde frequentie waarmee dat gebeurt is 27 keer per jaar per automobilist. En het rapport bevat andere cijfers waaruit blijkt, dat dit recreatieve gebruik van de auto nog intensiever zal worden wanneer de hoeveelheid vrije tijd toeneemt!

Toch blijken de meeste ondervraagden zich wel bewust te zijn van de bezwaarlijke gevolgen van een nog verder gaande massamotorisering. Maar blijkbaar is iedereen van mening, dat een ander zich dan maar beperkingen moet opleggen in het gebruik of de aanschaf van een auto.

Dat is trouwens een conclusie, die enigszins bevestigd wordt door de resultaten van een in oktober jl. in opdracht van de Stichting Weg gehouden enquête. De vraag: „Denkt u dat verhoging van de belastingen op de auto ertoe zal leiden dat meer mensen van het openbaar vervoer gebruik gaan maken?” werd toen door 34% van de ca. 600 ondervraagde automobilisten bevestigend beantwoord (62% zei nee en 4% wist het niet). Maar de volgende vraag: „Nu het rijden in eigen auto duurder wordt bent u nu zelf van plan meer gebruik van het openbare vervoer te gaan maken of bent

u nu soms van plan gebruik te gaan maken van fiets of bromfiets?” werd slechts door 5% beantwoord ten gunste van het openbare vervoer en door 20% ten gunste van fiets of bromfiets. Hierbij moet direct worden opgemerkt, dat dergelijke „koopplancijfers” uit enquêtes over het algemeen een sterke overschatting geven van de later werkelijk optredende veranderingen in het kooppatroon.

Het voorgaande wil overigens geenszins zeggen dat de rol van het openbare vervoer ten einde zou lopen. Er blijven belangrijke groepen in onze samenleving, die op deze vervoersvorm zijn aangewezen. Daarbij valt te denken aan jongeren beneden 18 jaar, ouden van dagen, echtelieden uit gezinnen waar maar één auto beschikbaar is, de kleine groep principiële en offerbereide milieuveteraars enz. Deze groepen zullen er vermoedelijk in toenemende mate gebruik van maken (gevolg van hun stijgende koopkracht).

Verder valt aan het openbare vervoer een belangrijke rol toe wanneer eenmaal begonnen wordt met het weren van de langparkeerders uit de centra van de grote steden. Daardoor zal een aantal automobilisten gedwongen worden om voor hun woon-werk-verkeer naar een ander transportmiddel om te zien. Het is wél zaak, die rol ook weer niet te overschatten. Er wordt in de discussies over dit onderwerp weleens vergeten, dat het openbare vervoer niet het enige alternatief is voor de auto en dat er flinke concurrentie zal zijn van de fiets en bromfiets (die beide een deur-tot-deur-dienst leveren en bovendien belangrijk goedkoper zijn).

In de eerder genoemde enquête van de Stichting Weg werd gevonden dat 58% van alle automobilisten nu al over een fiets beschikken en 10% over een bromfiets; 14% van alle automobilisten gebruikt de fiets voor het woon-werk-verkeer en 4% de bromfiets. Dit neemt intussen niet weg, dat het openbare vervoer ook in onze ogen onmisbaar is en best wat verbeterd mag worden. Maar wie beweert, dat met een verbetering van de concurrentiepositie van het openbare vervoer de groei van het personenautoverkeer afgeremd zal kunnen worden, geeft zich over aan „wishfull thinking”.

Er zijn ons geen cijfers bekend waarmee de juistheid van die bewering bewezen kan worden; wij kennen wel allerlei cijfers waaruit blijkt, dat de ontwikkeling van het personenautoverkeer *niet* beïnvloed wordt door maatregelen ten bate van het openbare vervoer³⁾. En het is, gegeven de zeer grote financiële tekorten die het openbare vervoer nu al oplevert, ronduit onverantwoord die cijfers te negeren.

¹⁾ *Traffic in towns*, Penquin Book S 228, 1963.

²⁾ *De toekomst op zich*, NV Uitgevers Maatschappij Bonaventura, 1970.

³⁾ Zie de in het vorige artikel aangehaalde artikelen in het blad „RAI” nrs. 8 t/m 13 van de jaargang 1970 en het boek *De toekomst op zich*. Deze beide bronnen bevatten veel meer cijfers dan hier zijn geciteerd. Een geheel andere bron is bijvoorbeeld het *Stichting Weg bulletin* van november 1971.

3e mythe: de elektrische auto maakt alles beter

„De elektrische auto zal in de toekomst de benzine-auto gaan vervangen. Hoe eerder en hoe sneller dat gebeurt hoe beter het is, want het verkeer zal er heel wat schoner en stiller van worden”.

Wie kennis neemt van de nuchtere feiten met betrekking tot de elektrische auto moet wel tot de conclusie komen, dat bij deze uitspraken de wens de vader van de gedachte is. Het moet onwaarschijnlijk worden geacht, dat genoemde vervanging voor 1990 in enigszins betekende mate zal plaatsvinden. Enerzijds omdat de elektrische auto — zo de enorme technische problemen, die er nu nog mee samenhangen al bevredigend en snel kunnen worden opgelost — economisch geen schijn van kans maakt tegenover de veel goedkopere benzine-auto.

Anderzijds omdat de benzine-auto nog zoveel verbeterd kan worden dat hij praktisch even schoon en geruisarm wordt als de elektrische auto en daarbij weliswaar duurder wordt, maar desondanks toch goedkoper blijft dan de elektrische auto.

Dat is al geruime tijd geleden door vooraanstaande deskundigen geconstateerd en sindsdien door de feiten bevestigd. De Engelse regering, niet bereid om de in 1963 gepubliceerde aanbevelingen van de commissie Buchanan (die neerkwamen op aanpassing van de steden aan bestaande voertuigen) zonder meer te accepteren stelde een commissie van deskundigen in, die het verkeersprobleem van de andere kant moest benaderen, namelijk aanpassing van de auto's aan de bestaande steden.

Deze commissie publiceerde in 1967 een rapport getiteld *Cars for cities*⁴⁾. Enkele conclusies uit dit rapport zijn:

„Unforeseen developments in powerunits are always possible. But on the basis of what is at present foreseeable we consider that the reciprocating or perhaps the rotary internal combustion engine will remain for many years the best form of powerunit for roadvehicles generally and particularly for small city cars. We expect worthwhile improvements in petrol engines which could make them very quiet and almost pollution free”.

Inmiddels heeft president Nixon de Amerikaanse auto-industrie als het ware opgedragen deze uitspraak (die hij misschien niet eens kent) nog vóór 1975 „waar” te maken.

Als de schone en bijna geruisloze benzine-auto er eenmaal is zal een elektrische auto alleen dan kans van slagen hebben als ze in aanschaf en/of in gebruik flink wat goedkoper is. Het is vrijwel uitgesloten, dat zo'n relatief goedkope elektrische auto nog vóór 1990 geconstrueerd zou kunnen worden.

Momenteel wordt gewerkt aan drie verschillende typen elektrische auto's. Ze lopen alle drie op accu's maar verschillen in de manier waarop die accu's gevoed worden. De drie varianten zijn:

1. voeding uit het openbare elektriciteitsnet;
2. voeding door een in de auto gebouwde zgn. „fuel-cell”, die de meegenomen brandstof direct (via een chemisch proces) omzet in elektrische energie;
3. voeding door een generator, die gekoppeld is aan een in de auto gebouwde verbrandingsmotor, die een constant en optimaal aantal toeren draait.

Eén van de belangrijkste problemen, die zich bij de elektrische auto voordoet is dat: „In spite of its weight the lead-acid battery is the most efficient method of storing energy”⁴⁾. Er wordt daarom intensief gezocht

Alle bankzaken
65 vestigingen
in Nederland
Affiliatie te New York

(I.M.)

naar een batterij met een gunstiger verhouding tussen eigen gewicht en energie-capaciteit.

Zelfs als zo'n batterij tegen concurrerende prijs gemaakt zou kunnen worden blijft voor variant 1 als bezwaar gelden dat het innemen van energie lang niet zo gemakkelijk en snel kan gebeuren als bij een benzine-auto. Verder is de winst op het gebied van milieuverontreiniging beperkt omdat de centrales, die de elektriciteit opwekken belangrijke milieuverontreinigers zijn (lucht en water). Voor de varianten 2 en 3 blijft dan als bezwaar gelden, dat ze aanzienlijk veel duurder zijn (en vermoedelijk ook zullen blijven) dan de — verbeterde — benzine-auto.

De moraal van dit verhaal

De discussies over de rol van de personenauto in onze samenleving worden sterk gekleurd door de emoties. Een deel van die emoties is duidelijk als zodanig herkenbaar; een ander deel is zo goed verpakt in logisch lijkende redeneringen, dat ze voor de velen, die de feiten onvoldoende kennen onherkenbaar zijn en als „waar” worden ervaren. Dit heeft al tot vele nodeloze discussies en tot diverse foutieve overheidsbeslissingen geleid.

Wie de feiten wel kent en probeert zijn objectiviteit te bewaren moet wel tot de conclusie komen, dat de sterke uitbreiding van het personenautopark een verschijnsel is waaraan in een land met voortdurend stijgende welvaart en een grote mate van consumptievrijheid niet te ontkomen valt. Het is een fenomeen waar tegen verzet niet baat, maar dat vanwege de bijzonder ongunstige neveneffecten wel om een *zeer krachtige overheidsbegeleiding* vraagt. Die begeleiding zal zich moeten uitstrekken tot:

1. *de weg*

Door een uitgebreid programma van wegenbouw zal het doorgaande verkeer zoveel mogelijk buiten de woongebieden gebracht moeten worden of naar

⁴⁾ *Cars for cities*, report of the steering group and working group appointed by the Minister of transport, under the chairmanship of Lord Kings Norton and J. Garlick. HSO 1970.

tracees, bij de aanleg waarvan rekening is gehouden met de veiligheidseisen en met de hinder die het verkeer voor de omgeving kan veroorzaken. Het spreekt zo langzamerhand vanzelf dat daarbij met het nodige respect voor de natuurgebieden te werk gegaan zal moeten worden.

2. *het voertuig*

Door strenge eisen te stellen aan de auto's die op de Nederlandse markt gebracht worden moet de overheid verbeteringen t.a.v. veiligheid, geluidshinder en luchtverontreiniging afdwingen, waarvoor de consument niet vrijwillig wil betalen en die de individuele fabrikant daarom niet kan invoeren zonder zichzelf uit de markt te prijzen. Daaraan moet onverbreekelijk een serie controle-maatregelen verbonden zijn om te voorkomen dat wat op die manier bereikt is weer verloren gaat door slecht onderhoud en knoeierij. Er zal voortdurend gewerkt moeten worden aan vervolmaking van de controle-apparaatuur die daarbij nodig is.

3. *de bestuurder*

Door een flinke intensivering van de controle op het weggedrag van de verkeersdeelnemers zal de veiligheid bevorderd en de hinder die het verkeer veroorzaakt verminderd moeten worden.

4. *de parkeerplaats*

De binnensteden zullen aantrekkelijker moeten worden gemaakt door de langparkeerders te weren en de kortparkeerders zoveel mogelijk onder te brengen in parkeergarages, die binnen een afstand van 300 meter van de belangrijkste winkels of bedrijven liggen.

Er zal ook voor het parkeerprobleem in de woonwijken (vooral de oudere) een oplossing gezocht moeten worden. Daarover zou een apart artikel te schrijven zijn. Naar onze mening kan de oplossing geen andere zijn dan het verbieden van langparkeren in de woonstraten en het stichten van buurtparkeergarages, die gefinancierd worden uit een algemene parkeerbelasting.

Wie de situatie in Nederland vanuit dit gezichtspunt beziet moet wel concluderen, dat er van een krachtig

beleid ter beteugeling van de ongewenste neveneffecten van de personenauto geen sprake is. Er worden wel veel woorden gewijd aan het verkeersprobleem, maar het schijnt bijzonder moeilijk te zijn om tot daden te komen.

Hoewel het duidelijk is dat door een betere controle op de naleving van de verkeersbepalingen (maximum snelheid bijv.) al een niet geringe vermindering van de geluidshinder, luchtverontreiniging en onveiligheid van het verkeer mogelijk is, schijnt er aan een uitbreiding van het controle-apparaat zelfs niet gedacht te worden. Een duidelijk nationaal — door de Rijksoverheid geïnspireerd — beleid, dat gericht is op het bevorderen van een meer gediciplineerd weggedrag is er niet.

De wettelijke beperking van het CO-gehalte van uitlaatgassen tot 4,5%, die aanvankelijk per 1 oktober 1971 van kracht zou worden (en in Zweden en Duitsland ook al van kracht is) is nog steeds niet afgekondigd. Als dat te wijten zou zijn aan het niet op tijd gereedkomen van het controle-apparaat zou men daar vrede mee kunnen hebben (hoewel iedere politieagent in één dag kan leren hoe het CO-gehalte gecontroleerd kan worden). Maar het lijkt meer waarschijnlijk, dat hier sprake is van langzaam malende ambtelijke molens en dat we straks de zoveelste maatregel hebben die wel is afgekondigd, maar niet of onvoldoende wordt gecontroleerd, omdat het controle-apparaat ontbreekt of te klein is.

Met het parkeerbeleid voor de binnensteden loopt Nederland jaren achter op West-Duitsland en dat er vooral in de oudere woonwijken een levensgroot parkeerprobleem ligt, dat dringend om een aanpak vraagt, is nog maar tot weinig gemeentebesturen doorgedrongen. Ook hier moet weer het ontbreken van een inspirerend en stimulerend beleid van de rijksoverheid worden geconstateerd.

Nederland is een belangrijk auto-importerend land, dat zelf betrekkelijk weinig belangen in de auto-industrie heeft en daardoor internationaal bezien in een zeer goede positie verkeert voor het nemen van initiatieven die kunnen leiden tot een verbetering van de verkeerssituatie in geheel West-Europa. Nederland zou het initiatief kunnen nemen tot het verzwaren van de keurings-eisen voor personen- en vrachtauto's. Langs die weg kunnen verbeteringen in het ontwerp van auto's worden afgedwongen, die de fabrikanten niet vrijwillig kunnen invoeren omdat ze prijsverhogend werken zonder dat de rij-eigenschappen of het comfort van de auto er duidelijk merkbaar door worden beïnvloed, maar die de wagens wel veiliger, schoner en stiller maken.

Het is bekend, dat bijvoorbeeld elektronische brandstofinspuiting en naverbranders de luchtverontreiniging en geluidshinder van auto's sterk kunnen verminderen. Nederland is in een positie waarin het een actieve rol zou kunnen spelen bij het doorvoeren van deze en soortgelijke technische verbeteringen.

Maar er is op deze gebieden geen sprake van Nederlandse initiatieven. Nederland luistert naar de mythen en sagen over de personenauto en is bezig zich ter ruste te leggen met de gedachte dat het openbare vervoer een wonder gaat verrichten. Daarmee verliezen we een heleboel tijd en energie, die gebruikt zouden kunnen worden om te doen wat onder de gegeven omstandigheden hoog nodig gedaan moet worden.

K. Mulder

De regionale wederzijdse afstemming van de vraag naar en het aanbod van arbeid

DR. A. C. VAN WICKEREN*

Een actieve regionaal-economische politiek impliceert meestal een „bevolkingspolitiek”. Bijna altijd komt het erop neer, dat het in de toekomst niet kunnen opvangen van tenminste de natuurlijke bevolkingsaanwas door de regionale autoriteiten als een blamage van de eerste orde wordt gezien. Dit opvangen houdt tweeërlei in: de tewerkstelling van de aan de totale regionale bevolking inherente beroepsbevolking en de huisvesting van de beroepsbeoefenaren te zamen met hun economisch niet-actieve gezinsleden. Meestal wordt daarenboven een adequate mogelijkheid tot dagrecreatie in de regio voorgestaan.

Het is niet de bedoeling in dit korte artikeltje uitvoerig in te gaan op de merites van een dergelijke zienswijze in een aantal te onderscheiden gevallen; de bedoeling is slechts op globale wijze de relevantie aan te geven van het navolgende schema.

In dit schema is ervan uitgegaan, dat zowel de ontwikkeling van de bevolking en de beroepsbevolking als van het aantal arbeidsplaatsen voor een deel autonoom bepaald is en voor een deel geïnduceerd wordt. In het bedoelde „model” zijn de inducties de mutaties in het arbeidsaanbod als gevolg van de hoogte van de regionale vraag naar (bepaalde soorten) arbeidskrachten en de mutaties in de beschikbaarstelling van arbeidsplaatsen als gevolg van de hoogte van het aanbod van (bepaalde soorten) arbeid.

De bovenstaande regels indiceren een dynamisch en continu proces, iets wat bij het opstellen van prognoses — bijv. ten behoeve van streekplannen — nogal eens uit het oog verloren pleegt te worden. Dit houdt tevens in dat ons schema betrekking dient te hebben op het verloop van de beschouwde variabelen in de tijd (zie stippellijn). Als autonoom zijn beschouwd *die* mutaties in het regionale aanbod *van* en de regionale vraag *naar* arbeidskrachten, die met de situatie op de regionale arbeidsmarkt niets van doen hebben.

Het schema behoeft op een aantal punten nadere toelichting. Onder autonome veranderingen van het deelnemerspercentage wordt bijv. verstaan: het in toenemende mate volgen van langduriger opleidingen, de toene-

mende bereidheid van gehuwde vrouwen om (weer) aan het arbeidsproces deel te nemen en het recent ontstane aanbod van 65+-ers. De in dit verband als autonoom beschouwde migratie richt zich op betere woon- en recreatie-omstandigheden. Ook het suburbanisatieproces valt hieronder.

Onder „andere lokalisatiefactoren” wordt bijv. verstaan de attractie die uitgaat van (de nabijheid van) toeleverende en afnemende bedrijven. Pendel richt zich per definitie op het arbeidsaanbod, migratie slechts ten dele (zie hiervóór).

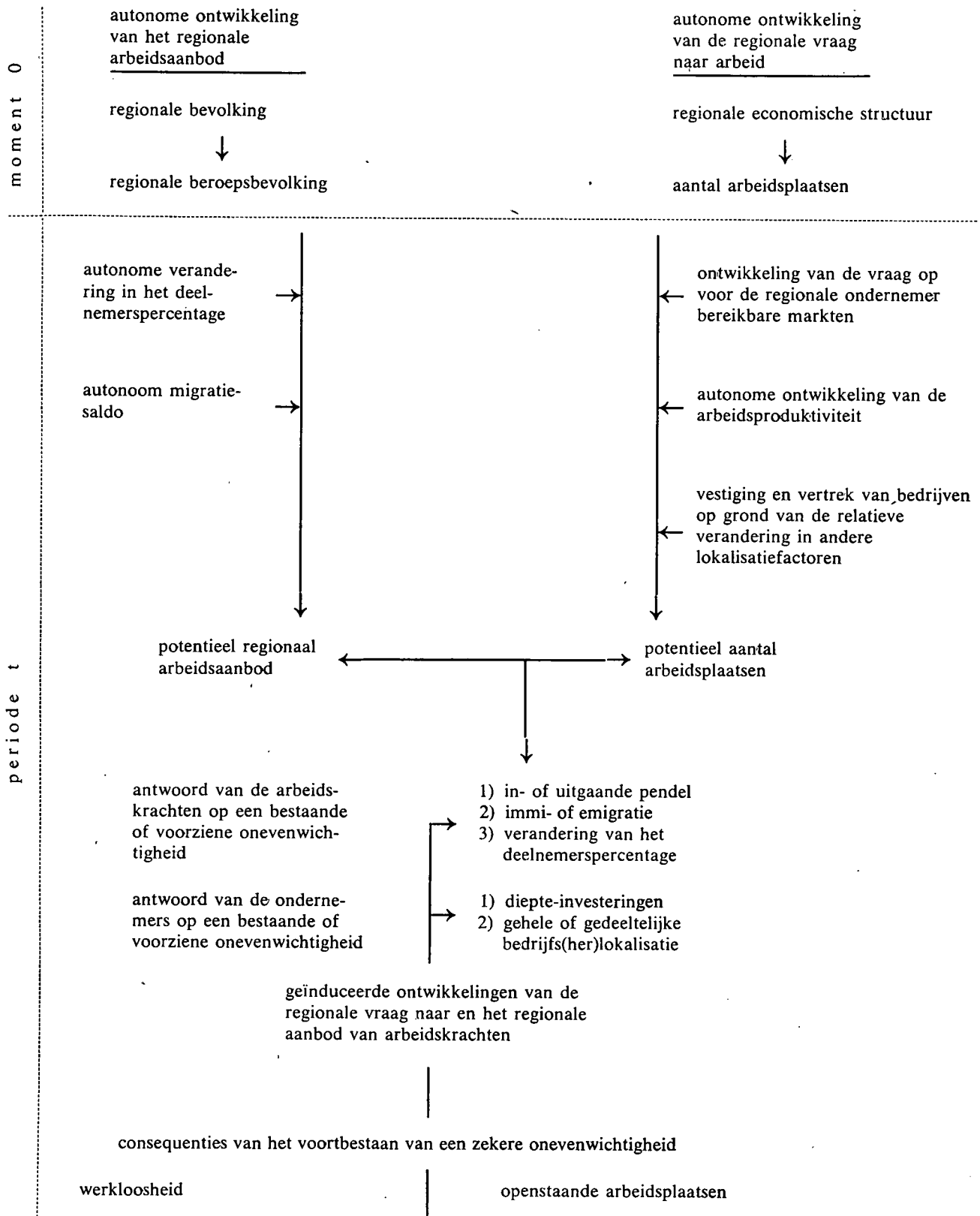
Een voorbeeld van een geïnduceerde verandering in het deelnemerspercentage biedt een gehuwde vrouw, die wel zou willen gaan werken als er ook bevredigend werk in de nabijheid te vinden zou zijn. Ook is het denkbaar dat men de beroepsopleiding nog voortzet, omdat het behaalde niveau weinig kans op een baan op acceptabele afstand biedt. Diepte-investeringen verminderen op den duur de relatieve behoefte aan arbeidskrachten en wijzigen daarenboven de structuur ervan.

Onder gedeeltelijke herlokalisatie wordt verstaan het uitbesteden van arbeidsintensieve onderdelen van de procesgang aan regio's en zelfs aan landen met een royaler aanbod van laaggeschoolde (goedkope) arbeidskrachten; een actuele situatie!

Enige reflectie ten aanzien van bijgaand schema zal duidelijk maken, dat de verhouding tussen autonome en geïnduceerde ontwikkelingen in hoge mate afhangt van de omvang van de beschouwde regio. Deze dient dan ook uitgangspunt te zijn voor de bevolkingsdoelstelling als onderdeel van de totale regionaal-economische doelstelling.

Dr. A. C. van Wickeren

* De auteur is hoofd van de sectie Industriële Vestigingspatronen van het Nederlands Economisch Instituut.

Sectoren als onderdeel van het geheel

Over bijeenkomst en preadviezen van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde

PROF. DR. C. DE GALAN*

Op 11 december jl. vond de jaarlijkse vergadering plaats van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde. Evenals voorgaande jaren was het bestuur¹⁾ erin geslaagd een onderwerp aan de orde te stellen van zowel theoretische als praktisch-actuele betekenis: de *industriële sector structuurpolitiek*.

Zoals gebruikelijk, waren tevoren de preadviezen rondgestuurd, in dit geval geschreven door een hoogleraar (Dr. A. Heertje), een industrieel (Dr. Ir. A. E. Pannenberg) en een ambtenaar van Economische Zaken (Mr. A. A. T. van Rhijn). De vierde uitgenodigde preadviseur, de huidige minister Langman, had verstek moeten laten gaan. Wel zijn, tegelijk met en in reactie op de preadviezen, stellingen en kanttekeningen van resp. Dr. G. A. Kohnstamm en Drs. J. D. Hooglandt gepubliceerd.

De preadviezen (en de beide reacties) vertonen een zeer ongelijke inhoud en lengte. Heertje legt in zijn korte essay de nadruk op de noodzakelijke uitbouw van analyses en beleid, zodat de welvaart in de ruime zin wordt omvat, en op externe effecten van de industriële productie, in het bijzonder milieu-aantasting en natuuruitputting. Hij heeft zijn betoog algemeen gehouden en behandelt eerder de industriepolitiek of zelfs de economische politiek in het algemeen dan het sectorbeleid. Pannenberg beschouwt vooral één soort bedrijfstak (technisch geavanceerd, groeiend, geconcentreerd, internationaal concurrerend) en beperkt zich nagenoeg tot steunende maatregelen, in een schematiserende verhandeling. Van Rhijn biedt een uitvoerig overzicht van doeleinden, instrumenten, invloeden, criteria, problemen, verbanden enz. Hij deelt de stof zo veelvoudig in en geeft zoveel details dat de lezer door de bomen het bos niet meer dreigt te zien. Kohnstamm geeft in zijn stellingen blijk van een grote terughoudendheid ten aanzien van de noodzaak en de mogelijkheden van sectorbeleid, terwijl Hooglandt juist veel meer taken en bevoegdheden aan de overheid wil toekennen.

Deze veelheid en verscheidenheid van stof bleek niet bevorderlijk voor een helder gestructureerde discussie. Ook de gebruikelijke organisatie van de dag droeg daartoe niet bij: na een bonte rij sprekers een achtkoppig forum. Details en fundamentele zaken wisselden elkaar af, perioden van kabbeling werden onderbroken door roerige momenten. In het, overigens niet van charme gespeende, geheel viel weinig lijn te ontdekken. Ik doe een poging tot indeling, daarbij verwijzend naar de preadviezen en soms naar de discussie.

Het onderwerp

Industriële sector structuurpolitiek is niet alleen een bijna onmogelijke woordcombinatie, zij blijkt ook een moeilijk te definiëren begrip. Pannenberg komt niet verder dan dat het gaat om een beleid gericht op structurele problemen in specifieke bedrijfstakken en individuele bedrijven. Van Rhijn beschouwt de zaak van veel kanten en wil de grenzen ruim trekken: „industriebeleid dat gericht is op het teweegbrengen resp. versnellen van bepaalde noodzakelijk geachte veranderingen zowel... tussen en binnen sectoren... en individuele ondernemingen, alsook in de kwantitatieve en kwalitatieve beschikbaarheid van diverse produktiefactoren, alsmede van de externe produktie-omstandigheden”.

Het is duidelijk dat het zó omschreven gaat om een zeer ruim beleidsveld dat andere soorten (economische) politiek op talloze manieren overlapt. Nu is het in het algemeen gesproken met de indeling van het economische beleid moeilijk gesteld. Soms duiden de begrippen instrumenten aan (monetair, budgettair beleid), soms doelvelden (groei-, evenwichts-, verdelingspolitiek) en soms beide of een andere soort afbakening. Sectorbeleid lijkt zowel een afbakening in te houden als een doelterrein en een instrument: het is een middel in de economische politiek, maar heeft ook zelfstandig betekenis. Er is een nauwe verwevenheid met bijv. regionale en arbeidsmarktpolitiek.

Deze problematiek is op de jaarvergadering wel aangestipt, maar niet erg uitgewerkt. Meer aandacht is er gegeven aan de mate van ingrijpen. Bij Van Rhijn is in navolging van Zijlstra-Goudswaard een zestal typen beleid te vinden, gerangschikt naar toenemende intensiteit (dwang). De verschillende standpunten van de vergadering zijn hierin ongeveer terug te vinden. Enerzijds Kohnstamm en in iets mindere mate Pannenberg, die van ingrijpen weinig willen weten en de zaken vooral aan het bedrijfsleven willen overlaten. Anderzijds enkele discussianten en Heertje, die de noodzaak van stringent beleid beklemtoonde en die van private naar maatschappelijke calculaties wil overgaan. Daartussenin vele anderen, waaronder Van Rhijn.

¹⁾ In dit bestuur is de secretaris-penningmeester Prof. Kessler (na 12 jaar) opgevolgd door Drs. E. D. J. Kruijtbosch.

Economische orde

We hebben daarmee de afgrenzing verlaten en zijn op het terrein van de economische orde beland. De vraag of, al was het maar ter wille van de discussie, binnen de huidige orde moest worden gebleven, kwam al vrij spoedig naar voren. In de forumdiscussie volgde het antwoord: een enigszins die naam verdienend sectorbeleid tast uit de aard der zaak de economische orde aan. Hoever men daarmee wil gaan hangt af van de beoordeling van de situatie. Ten aanzien van milieu en natuur werd die situatie door Heertje en door discussiant Hueting somber geschetst, door spreker Brand daarentegen luchtig en optimistisch. (Brand verweet Heertje in dit kader ongenueanceerdheid, oppervlakkigheid en gebrekkige analyse, maar zijn eigen bijdrage zou bij anderen tot dit oordeel kunnen leiden).

In het geding is hier ook het vertrouwen in het marktmechanisme. Globaal genomen bleken de woordvoerders die in het bedrijfsleven werkzaam zijn aan dit mechanisme grote betekenis toe te kennen, veel meer dan Van Rhijn en Heertje; de eerste legde daarbij de nadruk op het beperkte inzicht van het bedrijfsleven en op de geringe relevantie van dit mechanisme voor leefbaarheids- en lange-termijnvraagstukken, de laatste vooral op externe effecten en de noodzaak meeromvattende schaarstebegrippen tot richtsnoer van het handelen te nemen.

Op papier gaat Hooglandt misschien het verst. Hij pleit, zij het enigszins schoorvoetend, voor een „normatief” plan van de overheid, waaraan niet alleen zijzelf zich houdt, maar waaraan zij industriële projecten toetst. Besturen dus in plaats van bijsturen. Van Rhijn gaat minder ver en Pannenburg wil alleen „dat de overheid naast het corrigeren en compenseren van fouten en gebreken in het systeem van ondernemingswijze produktie in toenemende mate stimulerend gaat optreden”. Minister Langman, die 's morgens een bijdrage tot de discussie leverde, gaf aan dat we van de globale maatregelen in onze gemengde orde gaan in de richting van meer gerichte en daardoor waarschijnlijk ook meer ingrijpende. Van belang is hierbij zeker ook, dat de overheid (achteraf) vaak tot ingrijpen is gedwongen als er moeilijkheden ontstaan; er wordt dan veelal een beroep op haar gedaan.

Doelstellingen

Dit brengt ons op de doeleinden van het industriële sector structuurbeleid. Deze zijn veelvoudig. Enerzijds moet dit beleid worden ingepast in de algemene sociaal-economische politiek met de vijf of zes (spreiding) of zeven (leefbaarheid, Van Rhijn) doelstellingen. Anderzijds kent het eigen, specifieke doelen als herstructurering, werkgelegenheid en arbeidsverhoudingen, milieu-beheer en natuurbescherming, regionale opbouw.

In tweeërlei opzicht waren preadviezen en discussie hier te beperkt van karakter. Op de onverenigbaarheid van de vele doelstellingen en op de dus noodzakelijke afweging daarvan is onvoldoende gewezen, al is er op sommige tegenstrijdigheden (bijv. werkgelegenheid versus andere) wel ingegaan. Deze tegenstrijdigheden, ook tussen lange en korte termijn, zijn fundamenteel en niet oplosbaar. Een optimale situatie is dus ook niet be-

reikbaar of, in andere woorden, er zijn vele optima, afhankelijk van het subjectieve oordeel. Het was vooral Heertje die terecht op de noodzaak van een keuze door de overheid wees en in dit kader moet men misschien ook Hooglandts pleidooi voor normatieve planning zien. Heertje voegt hieraan in zijn preadvies toe, dat op grond van een „over-all”-visie ook de macro-allocatie moet plaatsvinden; hij pleit voor beperking van de lonen „in het kader van een algemene inkomenspolitiek”, zonder nadere uitwerking, waarmee bedoeld zal zijn dat de particuliere consumptie moet worden gematigd via incalculering van maatschappelijke kosten.

Een tweede eenzijdigheid is, dat teveel is uitgegaan van stimulering, verbetering van concurrentiepositie, herstel en dat te weinig systematisch en concreet is aangegeven hoe tot beperking en afbouw in sommige sectoren kan worden gekomen. Vooral Pannenburg is in dit opzicht illustratief, terwijl Heertje hieromtrent veelzijdiger maar minder expliciet is. Over heffingen, vergunningen, stopzetten (à la Limburgse mijnen) is nauwelijks gesproken, al zijn deze elementen aangestipt in het kader van de arbeidsverdeling met ontwikkelingslanden (Van Rhijn; een aardige stelling van Kohnstamm: „De Overheid hoede zich voor zekere los van de realiteit staande kreten over doelgerichte overdracht van complete sectoren aan ontwikkelingslanden”).

Hoe het zij, de veelvormigheid van de doelstellingen werd onderkend en Van Rhijns pleidooi voor preventief ingrijpen is, behalve door de tegenstanders van ingrijpen in het algemeen, niet bestreden.

Instrumenten

Hoewel het instrumentarium van het sector structuurbeleid wel kan worden aangeduid, blijkt concretisering toch niet eenvoudig. Pannenburg heeft het makkelijk: hij bespreekt alleen bevordering van research en aankoopbeleid. Zonder twijfel heeft de overheid hier een tweetal instrumenten, waarmee meer dan tot nu toe een gericht beleid kan worden gevoerd. Maar beperkt. Veel verder gaat Van Rhijn, die ook infrastructuur, dienstverlening, financiële en fiscale steun en faciliteiten en wettelijke en bestuurlijke maatregelen aanduidt. Evenals Heertje komt hij ook op het terrein van mededingings-, arbeids-, buitenlandse, loon- en prijs- en andere politiek, waarmee opnieuw de sterke interdependentie van de beleidsonderdelen is benadrukt. Heertje legt, zonder detaillering, nog een accent op de planning van particuliere investeringen. Ook hier is een keuze nodig, uiteraard niet onafhankelijk van de verschillende doelstellingen.

Een probleem dat vooral door Van Rhijn naar voren wordt gebracht is dat van de „follow-up”. Als de overheid na gericht onderzoek tot formulering van doeleinden komt, hoe bereikt ze die dan en hoe evalueert ze? De factor van de kwaliteit van het management speelt daarbij een grote rol. Van Rhijn pleit voor een apart centraal orgaan dat zich met de „follow-up” van alle structuuronderzoeken kan belasten en somt de voordelen daarvan op; Hooglandt geeft de aanvulling dat dit orgaan ook over „niet al te krappe financieringsmiddelen en leningsbevoegdheden” moet kunnen beschikken. Een vergelijking met het plan van de PvdA

voor regionale industrialisatie-orga(n)en ligt voor de hand. Opnieuw duikt hier trouwens het probleem van coördinatie op met ander beleid en tussen verschillende instanties. In het verlengde van het hierboven over de economische orde gestelde kan ook aan overheidsdeelname in bedrijven worden gedacht. Dit instrument, dat aan actualiteit wint nu door verschillende oorzaken de beschikbaarheid van particulier risicodragend kapitaal afneemt, is op de vergadering en in de preadviezen nauwelijks besproken. Het zou de tendens van verstrengeling van overheid en bedrijfsleven, die toch al in ruime mate bij het sectorbeleid aanwezig is, nog verder versterken.

Problemen

Alle problemen zijn in het bovenstaande nog niet genoemd. Ten eerste is er de selectiviteit van het beleid, het discriminerende, dat ter vergadering enige aandacht kreeg en dat door Pannenburg en Van Rhijn is besproken. „Wanneer men het begrip selectiviteit in letterlijke zin neemt, is beleid altijd selectief”, aldus Van Rhijn. Zo erg letterlijk hoeft men het niet eens te nemen. Elke economische politiek is uiteraard sectoraal (en regionaal) te verbijzonderen en leidt dus tot ongelijkheden; men denke aan het budgettaire beleid in relatie tot de bouwnijverheid. Dat juist Van Rhijn in zijn preadvies meent, dat de overheid neutraal staat ten opzichte van diverse industriële sectoren, is moeilijk te begrijpen en nog minder dat hij schrijft: „De introductie van het sectorale beleid heeft hierin geen verandering gebracht”. Dit laatste beleid is naar zijn aard selectief; dit stelt de eis van goede voorlichting en openheid en explicitering van doeleinden.

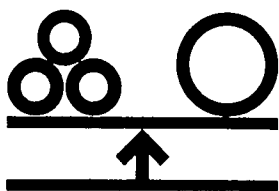
Ook hier speelt bij de huivering misschien de ontkenning van tegenstrijdigheden een rol. Deze maken de behoefte aan democratisering van Heertje begrijpelijk, maar niet eenvoudig realiseerbaar. Alle belanghebbenden moeten volgens hem door de overheid worden gestimuleerd aan de besluitvorming deel te nemen, maar

alle belanghebbenden zijn in feite alle Nederlanders. Hoe moet dat; wie overbrugt de tegengestelde belangen? Overheerst de door forumlid Ter Heide genoemde democratie via het stemhokje of die via de gulden? Terecht werd opgemerkt, dat zelfs in één persoon tegenstelde belangen zich verenigen. Democratie is moeilijk. Te meer, omdat zoals gezegd de verschillende beleidsterreinen dooreenlopen. In dit verband is het voorbeeld interessant dat in de discussie door Van der Zwan werd aangedragen: de kleurentelevisie. De beslissing van de overheid om kleurentuizendingen mogelijk te maken, legt in feite beslag op een groot stuk koopkracht en is dus sectorbeleid van de eerste orde. Wie beslist hier, om welke redenen en hoe democratisch verloopt dat?

Een volgend vraagstuk is dat van de internationale vervlechtingen. Hier kan worden gedacht aan de algemene internationale invloed op het open Nederland, die de eigen speelruimte beperkt; op de noodzaak van herziene arbeidsverdeling; en op de EG, een nog onvoldoende maar toch in toenemende mate groeiend beleidscentrum. Vooral het laatste kreeg in de discussie ruime aandacht, evenals in de teksten van Pannenburg en Van Rhijn. Dat nationaal prestige in verschillende landen een rol speelt bij het industriële sectorbeleid, kwam eveneens tot uiting.

Ik heb hiermee niet aan alles aandacht kunnen besteden dat op de jaarvergadering en in de preadviezen ter sprake kwam. Het gaat duidelijk om een uiterst complexe materie; een ogenschijnlijk tamelijk afgebakend onderwerp leidt tot fundamentele vraagstukken als democratie, toekomstvisie, leefbaarheid, prioriteitenstelling en economische orde. Dat die vraagstukken niet in drie preadviezen en een dag van weinig geordende discussie zijn opgelost, zal niemand de deelnemers kwalijk nemen. Dat economen zich met al dit soort zaken bezighouden zal bij niet-ingewijden misschien enige verbazing wekken; voor hen is vooral de lezing van de bijdrage van Heertje nuttig.

C. de Galan

Geld- en kapitaalmarkt

De Europese bankwet

DR. H. G. ADVOKAAT

Men hoeft geen overdreven pessimist te zijn om te stellen, dat het Europese integratieproces waarschijnlijk niet geheel volgens de blauwdruk van het Wernerplan zal verlopen. Men kan deze gang van zaken betreuren. Het getuigt alleen maar van realiteitszin, wanneer men beseft, dat niet verwacht mag worden dat de

hooggestemde idealen van na de oorlog alle onverlet in stand zouden kunnen blijven. „Let us not spoil the present by looking too much in the past!” Daar is niet alleen de problematiek rond het internationale betalingsverkeer debet aan. Zo is er ook het toenemende nationalisme, dat wij in de landen van de EG kunnen con-

stateren. Voorts de complicaties voor het integratieproces welke resulteren uit het toetreden van nieuwe landen. Met name Engeland zal de tanende bereidheid om de politieke integratie te realiseren door een overdracht van nationale bevoegdheden aan supranationale organen slechts versterken en een sterk pragmatisch element bren-

gen in de toekomstige onderhandelingen.

Dan is er de door politicologen gesignaleerde 'accentverschuiving' in West-Europa van de politieke invloed van de Verenigde Staten naar Rusland. En het laatste land is niet geïnteresseerd in een sterk verenigd Europa.

En zo kan men doorgaan. Nu zelfs achter het „certum an, incertum quando” een vraagteken schijnt te moeten worden gezet, rijst dan ook de vraag of de werkzaamheden, samenhangend met de door de Europese Commissie voor 1973 geplande Europese Bankwet, nog wel zo zinvol zijn. Ik dacht van wel.

In de eerste plaats moet men met de harmonisatie van de Europese bankwetten niet het gevaar lopen achterop te geraken. Vervolgens leert men tijdens de tijdrovende voorbereidende werkzaamheden elkaanders standpunten goed kennen en dat is ook al heel wat waard. Men groeit als het ware geestelijk naar elkaar toe. Dit geldt zowel voor het overleg binnen de kring van deskundigen van centrale banken en Europese Commissie als voor de samenwerking binnen de gespecialiseerde commissies van de leden van de Fédération Bancaire de la Communauté Européenne. Tenslotte is er het niet te verwaarlozen voordeel, dat veel vruchten van het overleg ook van toepassing kunnen zijn, indien het Europese integratieproces inderdaad, zoals ik in de aanvang stelde, zal verlopen als een proces van horten en stoten, van niet altijd even fraaie compromissen tussen partners, die weinig geneigd zijn veel van hun autonomie prijs te geven. Indien in dit spel van concessies over en weer aanpassingen van de nationale bankwetgevingen zouden moeten plaatsvinden, rijst de vraag: welke aanpassingen liggen dan het meest voor de hand, gegeven de toenemende economische interdependentie, zich voor het bankwezen met name uitend in samenwerking op allerlei gebied over de grenzen heen.

In de allereerste plaats kan men dan denken aan het vestigingsbeleid. Uitvoerig kwam dit reeds ter sprake bij de behandeling van het nieuwe ontwerp Wet Toezicht Kredietwezen¹⁾. In artikel 36 staat dat de bepalingen van deze wet overeenkomstige toepassing vinden ten aanzien van buiten Nederland gevestigde ondernemingen. Nu is dit een heel moeilijk onderwerp.

Wat het bedrijfseconomische toezicht betreft, de solvabiliteits- en liquiditeitsregels, berust de controle bij ons bij De Nederlandsche Bank. Men mag erop vertrouwen, dat DNB een distorsie van de concurrentieverhoudingen op dit punt zal weten te voorkomen. Toch blijft het een niet geheel bevredigende zaak, omdat de mogelijkheid tot ontduiken waarschijnlijk vrij groot is. Het maakt daarbij weinig uit of de vestiging van een buitenlandse bank geschiedt in de vorm van een zelfstandige NV of in de vorm van een niet zelfstandig filiaal met een administratief in de boeken afgescheiden vermogen. In het laatste geval zullen alleen de Nederlandse crediteuren mee de boot ingaan bij een déconfiture van de moedermaatschappij. Nog een vrij theoretisch geval, gezien het gehalte van de zich thans in ons land vestigende buitenlandse banken.

**Deze rubriek wordt verzorgd door
medewerkers van het Economisch
Bureau van de AMRO-Bank
te Amsterdam**

Zoals bekend lopen de solvabiliteits- en liquiditeitspercentages voor de verschillende EG-landen vrij sterk uiteen. Wanneer men nu in de komende jaren zou kunnen komen tot een harmonisatie binnen de EG van de liquiditeits- en solvabiliteitsregels is verstoring van de concurrentieverhoudingen uit dien hoofde onmogelijk geworden en kan met een controle door het land waar de hoofdzetel is gevestigd en waar men uiteraard het beste inzicht heeft, worden volstaan. Voor buiten de EG gevestigde instellingen blijft de bestaande problematiek echter bestaan.

Artikel 37 van het Ontwerp Wet Toezicht Kredietwezen, waarin wordt gesteld, dat niet tot de EG behorende banken zich slechts met vergunning mogen vestigen, geeft hiervoor de oplossing niet. De wetgever stond slechts de reciprociteitsgedachte voor ogen: wij zijn voor vrije vestiging, doch behoeven ook geen „lamme-goedzakpolitiek” te voeren. Als andere landen het ons lastig maken mogen wij het hen ook lastig maken. In hoeverre dit werkelijk een haalbare kaart is, is een onderwerp op zichzelf. Zeker is, dat men er zich geen overdreven voorstellingen van moet maken.

Nauw met het vestigingsbeleid samenhangend is het punt van de „prestation de service sans établissement”,

zoals het in het concept van de Europese Commissie heet. Een bank in land A geeft een krediet aan een ingezetene van land B. Uiteenlopende liquiditeits- en solvabiliteitsregels beïnvloeden de kostprijs van deze kredietverlening en kunnen ook hier concurrentieverstorend werken. Een volledige greep op banken buiten de EG is bij ons afhankelijk van de op het Deviezenbesluit 1945 berustende controle op dit soort grensoverschrijdende transacties. Het voor de onderscheidene EG-landen sterk uiteenlopende deviezenregiem werkt een harmonisatie op dit punt bepaald niet in de hand.

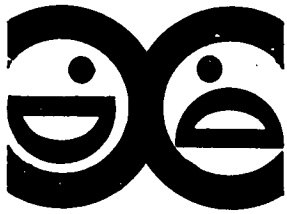
Een belangrijk terrein waarop tussentijdse harmonisatie alleszins gewenst is, vormt de wettelijke regeling van de deelnemingen. In Nederland is volgens artikel 17b van Ontwerp WTK voor de banken een belang van meer dan 5% van het eigen vermogen van de betrokken onderneming slechts goorloofd na verkregen verklaring van geen bezwaar van DNB. Ook al heeft de Nederlandse bankier geen enkele behoefte om op de stoel van de ondernemer te gaan zitten, de 5% blijft een krap percentage.

In de andere EG-landen gelden ruimere percentages. Dit opent voor andere banken de mogelijkheid de Nederlandse banken te beconcurreren met ruimere dienstverlening op het gebied van participaties. In dit verband is interessant, dat de Europese Commissie denkt aan een percentage van 20.

Wat voorts te denken van de verschillen in vestigingscriteria, welke de staten zelf hanteren voor nieuwe kantoren? Over de „besoin économique” welke in Italië en Frankrijk geldt is zeker het laatste woord nog niet gesproken, vooral daar in Italië dit criterium als een noodzakelijke voorwaarde geldt om de voor de belangen van de spaarders te stellen eisen aan solvabiliteit van de instellingen en betrouwbaarheid van de leiding te verzekeren.

Dit zijn maar enkele voorbeelden om te illustreren, dat men waarlijk niet hoeft te wachten tot de EG perfect is, doch dat in de tussenfase al op tal van punten aanpassingen — ad hoc — aan het toch onmiskenbare economische integratieproces kunnen plaatsvinden.

¹⁾ *Bank- en Effectenbedrijf*, december 1970, is geheel aan dit ontwerp gewijd.

Met Mansholt meer mans?

DRS. A. PEPER

Mansholt is terug. Na veertien jaar aan de top van het EG-apparaat te hebben gestaan, betreedt hij weer het erf van de Nederlandse politiek. Er valt daar het nodige op te ruimen, zoals het te grote aantal partijen ter linkerzijde. Het wordt volgens hem tijd te komen tot een progressieve volkspartij, die zo aantrekkelijk is dat zij binnen niet al te lange tijd een meerderheid van het Nederlandse volk zal weten te binden. Het gekisbis over partij-organisatie en vormen van samenwerking is uit de tijd, omdat het de aandacht afleidt van de grote problemen waarvoor de samenleving, zowel internationaal als nationaal, staat.

Aan Mansholts terugkeer naar de nationale politiek, is een rede over modern socialisme voorafgegaan die hij een aantal maanden geleden heeft uitgesproken. In de pers is vooral naar voren gekomen dat hij daarin heeft gepleit voor (of gehoopt heeft op) de komst van een nieuwe Marx. Deze Marx de Tweede zou een alomvattende moderne theorie en strategie moeten ontwikkelen die de wereld uitzicht zou moeten bieden op overleving. In extenso is die rede onlangs gepubliceerd in het maandblad *Socia-*

Kort samengevat betekent een en ander, dat het waarschijnlijker is dat de harmonisatie van de Europese bankwetgevingen zich via een reeks aanpassingen op het nationale vlak zal voltrekken; dat niettemin het opstellen van een Europese bankwet nu wel zinvol is, om een ideaal beeld te krijgen waar men naar toe moet werken, doch dat het gevaarvol is daarmee alleen te volstaan, omdat het met het optimale beeld van een Europese integratie, waarin een dergelijke bankwet als het ware als sluitstuk kan fungeren, wel eens kon zijn als met een fata morgana: het lijkt allemaal voor het grijpen, doch naarmate men verder komt, wordt het steeds onhaalbaarder.

H. G. Advokaat

lisme en Democratie, reden om er iets langer bij stil te staan ¹⁾.

Mansholt begint met op te merken dat het socialisme, dat in de afgelopen 100 jaar van beslissende betekenis is geweest voor het bereiken van „een draaglijk leven”, er niet in is geslaagd de oplossing te brengen voor de „mensheid als geheel”. Het grootste deel van de mensheid leeft nog in armoede. Het socialisme omschrijft hij als: „het streven naar een maatschappij die ieder mens gelijke kansen geeft, onverschillig stand, kleur en geloof, op het grootst mogelijke welzijn in een zo evenwichtig mogelijke verhouding van vrijheid en binding, voortvloeiend uit het feit dat de enkeling een zo groot mogelijke mate van vrijheid en ontplooiing dient te hebben maar tevens dient te beseffen dat hij een deel van een menselijke gemeenschap is waarvoor hij in een kring van rechten en plichten leeft”. Dat is een hele mond vol, die dus in de werkelijkheid bij lange na niet is opgevuld.

Het socialisme heeft gefaald om twee redenen. In de eerste plaats heeft het de evolutionaire weg gevolgd van „correcties op een kapitalistisch economisch systeem”. In de tweede plaats heeft het socialisme, ondanks het internationale karakter van de socialistische beginselen, zijn zwaartepunt gevonden in het nationale vlak. „Het is de weg gegaan van de internationale theorie naar de nationale praktijk”.

Welke zijn nu de problemen die om een krachtige aanpak vragen en die in de opvatting van Mansholt niet meer door het bestaande kapitalistische stelsel kunnen worden opgelost? De meeste zullen de lezer niet onbekend voorkomen. Hij noemt de grote internationale ondernemingen, die weliswaar „nodig zijn, nodig voor de ontwikkeling van research, nodig voor verlaging van de kostprijs der produkten”. De gevaren van deze bundeling van economische macht zijn echter groot. „Deze industriële of commerciële mammoets nemen

beslissingen die vanzelfsprekend gericht zijn op het welzijn van de mammoet, maar waar is de invloed, waar is de organisatie die zorgt voor het welzijn van de burger?”. Daarom dient op Europees niveau een *politieke* gemeenschap te worden gevormd, die greep kan krijgen op deze ontwikkelingen. Liberalen, conservatieven, socialisten, christen-democraten en communisten laten het op dit niveau afweten. Van een wezenlijke bundeling van de politieke krachten is geen sprake. De socialisten, waartoe Mansholt zich met name richt, zijn hopeloos verdeeld; zowel de Engelse als de Zweedse zusterpartijen staan vijandig tegenover de EG.

Andere problemen zijn de automatisering, de betekenis van de arbeid, de verbreking van het natuurlijke evenwicht, de vervuiling, de uitputting van de grondstoffen, het bevolkingsvraagstuk, de armoede van de ontwikkelingslanden en het woonmilieu. De vervreemding in de arbeidssituatie moet o.m. worden tegengegaan door „groepsarbeid met een eigen verantwoordelijkheid”, daarbij inbegrepen een volle medeverantwoordelijkheid in de leiding van bedrijven. De burgers, die in de toekomst over steeds meer vrije tijd zullen beschikken, zullen d.m.v. bestuurlijke decentralisatie de mogelijkheid moeten krijgen verantwoordelijkheid te dragen voor het bestuur. Experimenten zijn hier nodig; we moeten niet bang zijn voor mislukkingen „Trouwens: ik heb lang genoeg aan de top van de bestuurspyramiede gestaan om te weten wat voor prijs wordt betaald voor de stommiteiten die in het huidige stelsel worden begaan. We

¹⁾ Maandblad van de Wiardi Beckmanstichting, jrg. 28, no. 11, november 1971, blz. 523-540. In deze bijdrage heb ik overigens tevergeefs gezocht naar de aanduiding „nieuwe Marx”.

kunnen ons heel wat experimenten veroorloven!". De woningbouw zal drastisch veranderd moeten worden, „als ik die ontzaglijke steenmassa's zie verrijzen, waarin gezinnen op elkaar worden gestapeld". Nee, dan pleit Mansholt bijv. „voor tuinsteden en kleine concentraties".

„In onze zgn. vrije markteconomie blijkt het juiste evenwicht tussen overheidsuitgaven en particuliere bestedingen niet te vinden". Mansholt ziet daarom „de dwingende noodzaak van het einde van het kapitalistische productiesysteem". Met Prof. Jan Tinbergen is hij van mening dat „slechts fundamentele veranderingen in de grondslagen van onze maatschappij nog de toekomstige mensheid van een neergang in ellende kunnen redden". Een andere getuige is de huidige voorzitter van DS '70 Prof. Fred. Polak — er is kennelijk veel mogelijk op dit ondermaanse — die met instemming wordt geciteerd, wanneer deze opmerkt dat er geen andere keus is „dan een vrijwillig aanvaard en welbewust gepland socialisme in moderne gestalte. De structuur van een volledige automatiemaatschappij zal socialistisch zijn of niet zijn".

De conclusie van Mansholt is dat „ons huidig kapitalistisch economisch systeem niet bij machte is om de oplossing te brengen van de eis: gelijke levenskansen voor ieder mens. We worden dus, en voor velen nolens volens gedwongen naar een socialistische maatschappij". Daarbij merkt Mansholt nog op dat hij aan het woord socialisme helemaal niet hecht, maar dat het er slechts om gaat bovengenoemde doelstelling te bereiken. Daarin zullen christenen, mohammedanen en humanisten zichzelf ook kunnen herkennen. Want hij is ervan overtuigd dat wanneer zij hun beginselen serieus nemen, zij zich „moeten binden aan een socialistisch programma".

Aldus enkele hoofdlijnen uit een stuk, dat ongeveer 7.000 woorden omvat. Het valt niet mee om in kort bestek hierop te reageren. Om te beginnen, moeten we vaststellen dat Mansholt, die bepaald wel iets van het wereldgebeuren uit persoonlijke ervaring kent, moeilijk kan worden gerekend tot het genus „weltfremde" utopisten, hoe belangrijk en inspirerend hun bijdrage tot het denken vaak ook kan zijn. Hij is iemand die — als ik mij deze boertige beeldspraak even mag permitteren — zijn hele leven zelf de hand aan de ploeg heeft ge-

slagen. Is zijn artikel dan wellicht beter te interpreteren als een uitdrukking van het crisisgevoelen, dat zich de laatste jaren over een breed front manifesteert? Het is — gelukkig — geen voorrecht van socialisten dat te verwoorden. De Club van Rome deed het ongeveer terzelfder tijd; vele anderen deden het daarvoor, maar werden nauwelijks gehoord, c.q. serieus genomen.

Wanneer men zich even losrukt van de huis-tuin-en-keuken-beslommeringen, ontvouwt zich inderdaad geen opwekkend beeld van deze wereld. Het gevoel op een betrekkelijk stuurloos schip te vertoeven, begint nu ook „de groten" te overvallen. De cruciale, doch niet gemakkelijk te beantwoorden vraag is natuurlijk of we inderdaad in een fase in de geschiedenis zijn gekomen, welke een overgang — meer of minder schoksgewijs — naar een ander maatschappelijk stelsel inluidt. Historisch gezien zijn dergelijke overgangen, zoals we weten, geen uitzondering. Is het bijv. zo dat — door de algemene versnelling die in de 19de eeuw is ingezet — ook de cyclus van een maatschappelijk stelsel een kortere spanne tijds omvat? Er zijn in dit opzicht bijv. grote verschillen tussen feodalisme en handelskapitalisme.

Terugkerend naar Mansholt wil ik enkele kritische kanttekeningen plaatsen bij zijn betoog, tegelijk erkennend dat ik mij heel wel kan vinden in vele van zijn probleemduidingen. Terwijl ik ook weinig moeite heb met zijn pleidooi voor een krachtiger invloed van de gemeenschap.

1. Mansholt erkent, nog niet zoveel zicht te hebben op de toekomst: „een nauwkeurige analyse van die toekomst (. . .) bestaat nog niet". Wel wil hij krachten bundelen om enige greep op die toekomstige ontwikkeling te krijgen. Hoe je daartoe zou moeten komen, blijft grotendeels duister. De hele vraag van de instrumentering, beter: van de *strategie* die gehanteerd moet worden om die greep te vergroten, wordt nauwelijks uitgewerkt. Het blijft grotendeels bij het uitspreken van wenselijkheden — en vaak heel noodzakelijke —, zonder dat duidelijk wordt hoe die te bereiken. Waarschijnlijk een gevolg van de wel zeer algemene omschrijving die hij van het socialisme geeft, een omschrijving die zelfs de meeste liberalen — maar dan voor het liberalisme —

voor hun rekening zouden willen nemen.

2. Mansholt miskent naar mijn gevoel dat veel van de strijd van politieke partijen in de verschillende Europese landen niet tot het provinciaal gekibbel behoort waarvoor hij het aanziet, maar wel degelijk iets te maken heeft met de manier waarop die partijen de besturing van de samenleving willen aanvatten.

3. Als vele „Europeanen" heeft Mansholt te weinig oog — men kan er misschien triest van worden, maar een realiteit lijkt het te zijn — voor de betekenis van de nationale staat. Door zijn terugkeer tot de Nederlandse politiek illustreert hij het feit, dat praten over internationale samenwerking voor een belangrijk deel vanuit de nationale context moet worden aangepakt. Men zou — met Prof. Groenman — zelfs kunnen verdedigen, dat het gevoel van een nationale identiteit juist toeneemt naarmate de internationale contacten intensiever worden.

4. Als belangrijk man in de EG is hij medeverantwoordelijk voor de processen van schaalvergroting, die nu uit de hand lopen (economische macht e.d.). De wat hij noemt „heethoofden" die deze ontwikkelingen niet zo positief waarderen, zouden wel eens van dezelfde gevoelens zwanger kunnen zijn die Mansholt in zijn bijdrage naar voren brengt. Zeker geldt dit voor een groot deel van de tegenstanders van volledige aansluiting bij de EG die in de Scandinavische landen de mond roeren en waarvoor Mansholt weinig begrip opbrengt.

Deze opmerkingen nemen niet weg, dat het artikel van Mansholt een ruime kennisneming verdient. Bewonderenswaardig zijn de veerkracht en openheid waar Mansholt blijk van geeft op een leeftijd die voor de meeste anderen aanleiding is om het „wel goed te vinden". We zullen dus ook „dichter bij huis" meer van hem vernemen. Bijv. als zwaar lid van de commissie die de vorming van een progressieve volkspartij in dit land moet voorbereiden. D'66 mag dan haar instituut ter voorbereiding van die partij niet gekregen hebben, Mansholt is zelf een instituut. Een nieuwe partij daagt? De nieuwe Marx zal wel langer op zich laten wachten.

Bram Peper

**ENQUÊTES ALLEEN MAAR
VOER VOOR PSYCHOLOGEN?**

Dit wordt gesuggereerd door het redactionele artikel in *ESB* van 8 december 1971. Wanneer een dergelijke mening heerst bij de redactie van *ESB* en vermoedelijk dus ook bij andere toonaangevende economen is het gewenst uiteen te zetten wat de betekenis van enquêtes voor economen kan zijn.

De overgrote meerderheid van de enquêtes vindt plaats ten behoeve van de marketing van bedrijven; doorgaans gaat het daarbij over wat men zou kunnen noemen een vergaande verfijning van het begrip elasticiteit. Er blijkt niet alleen een vraagelasticiteit en een inkomenselasticiteit te zijn, maar er is ook een elasticiteit die gerelateerd moet worden aan factoren als kwaliteit, produktpresentatie, aard en intensiteit van reclame e.d. Weliswaar worden deze factoren doorgaans als discrete variabelen behandeld en niet als continue variabelen, maar in feite is de prijs van tal van consumentenartikelen al evenmin een concrete variabele, en zijn trouwens de aggregaten van aangeboden artikelen waar een macro-econoom mee werkt slechts bij grondstoffen als min of meer homogeen te beschouwen.

Er is daarnaast een hoeveelheid enquêtewerk waarbij de sociologische of psychologische problematiek de meeste aandacht heeft. Men denke hierbij aan loopbaanonderzoek, onderzoek ten aanzien van allerlei levensgewoonten e.d. Dat de uitkomsten daarvan vaak ook economisch van belang kunnen zijn, is duidelijk. Veelal gaat het immers om factoren die van groot belang zijn om de omvang en de ontwikkeling van bepaalde markten te bepalen. De herkomst van strandrecreanten bepaalt de behoefte aan verkeers- en andere voorzieningen, de toe- of afnemende belangstelling voor kijksporten, de behoefte aan toeschouwersaccommodatie, parkeerterreinen e.d.

Daarnaast vindt een aantal opiniepeilingen plaats, waarbij men meningen van het publiek vraagt. De uitkomsten hiervan vinden relatief veel

hun weg naar de pers. Ook deze kunnen echter vaak leerzaam zijn voor economen en wel om drie redenen. De eerste is, dat de econoom wel eens geïnteresseerd kan zijn in zijn eigen publieke geloofwaardigheid. Wanneer alle economen het erover eens zijn dat een crisis niet te verwachten is, dan is het erg merkwaardig dat het publiek daar anders over denkt. Tenzij hij een technocratische maatschappij als ideaal ziet, zal de deskundige geloof voor zijn denkbeelden bij het publiek dat uiteindelijk zijn werk financiert nodig hebben. De tweede is, dat meningen wel eens feiten zouden kunnen zijn die een zelfstandige invloed op het economische leven uitoefenen. Psychologische conjunctuurtheorieën worden nog steeds door een aantal deskundigen aangehangen en er worden, met name door Katona, systematisch pogingen ondernomen om op grond van meningsonderzoek tot conjunctuurvoorspelling te komen.

Tenslotte vormen meningen een basis van de politiek, ook van de economische politiek. De enquête is daarbij een betrouwbaarder en minder gevaarlijk waarnemingsmiddel dan het afgaan op actiegroepen. Voor zover de econoom betrokken is bij het beleid kan hij moeilijk volhouden dat de publieke opinie voor zijn werk geen betekenis heeft.

Deze reactie is ingegeven door de vrees dat men, met name voor zover men macro-economie beoefent, snel verleid wordt de ivoren toren van deskundigheid op een bijzonder interessant deelgebied te beklimmen. Het onderzoek van de publieke opinie opent een venster in deze toren; daarvoor kan het wellicht wat gaan tochten, maar frisse lucht kan ook heilzaam zijn.

Drs. B. van der Meer,
adjunct-directeur
NV v/h Nederlandse Stichting
voor Statistiek

R. F. Mikesell, e.a.: *Foreign investment in the petroleum and mineral industries*, Case Studies of Investor-Host Country Relations gepubliceerd voor „Resources for the Future” door John Hopkins Press, Baltimore 1971, 444 blz., f. 73.

De totale export van de groep ontwikkelingslanden bestond in 1964 nog voor ca. 47% uit landbouwprodukten, terwijl ca. 42% uit minerale en ca. 10% uit industrieprodukten bestond. De UNCTAD-voorzichten voor 1975 wijzen op sterk gewijzigde verhoudingen: ca. 50% voor minerale, 35% voor landbouw- en ca. 15% voor industrieprodukten. Omdat de economische ontwikkeling van vele ontwikkelingslanden voornamelijk bepaald wordt door de kapitaalimporten, die afhankelijk zijn van het vermogen van deze landen buitenlandse valuta te verdienen, is het duidelijk, dat de handel in minerale produkten voor de ontwikkelingslanden van groot belang is. De recente gerucht makende OPEC-conferentie heeft eens te meer de aandacht gevestigd op het feit, dat de ontwikkelingslanden zich hiervan bewust zijn. Tevens heeft deze conferentie duidelijk gemaakt dat er bij deze

landen de wil bestaat door organisatie en machtspolitiek een groter aandeel in de voordelen van deze handel te verkrijgen.

Gegeven de geweldige vereisten aan kapitaal, know-how, marktkennis en organisatie, die de produktie van mineralen vereist, is het zelf ter hand nemen van de produktie door de ontwikkelingslanden meestal uitgesloten zodat zij dit in het algemeen aan buitenlandse maatschappijen moeten overlaten. Het hier besproken boek behandelt de problemen welke in deze situatie zowel voor de regering van het gastland als voor de buitenlandse investeerder kunnen rijzen en mogelijke oplossingen resp. een „frame work” voor oplossingen van deze conflicten. Tevens wordt aandacht besteed aan de „impact” van de produktie van mineralen op de economie van het ontwikkelingsland.

Het onderzoek werd gedaan aan de

hand van „case”-studies. Deze worden voorafgegaan door een algemeen deel waarin Mikesell de omvang van het probleem schetst (vooral aan de hand van UNCTAD-cijfers) en waarin hij in het kort ingaat op enkele theoretische kanten van de studie. Zo komen enkele punten uit de theorie van de internationale handel en de indicators, aan de hand waarvan de invloed van de projecten op de economie bestudeerd zal worden, aan de orde. Tevens gaat Mikesell in dit deel in op de algemene kanten van het conflict regering maatschappij. Kort wordt hier een partiële theorie van de onderhandeling (conflict- en speltheorie „dual monopoly”) besproken. Verder behandelen in het algemene deel twee andere auteurs nog enkele belasting- en arbeidsmarktaspecten van het probleem.

Na deze algemene inventarisatie van de problemen volgen in het tweede deel de „case studies”, welke op twee na alle betrekking hebben op de activiteiten van Amerikaanse ondernemingen in Zuid-Amerika. Alle „case studies” zijn opgezet volgens een los stramien, dat het beste verduidelijkt kan worden aan de hand van de meest evenwichtige „case studie”, die over de Venezolaanse ijzererts mijnbouw. Deze studie beschrijft de historische ontwikkeling van de ijzererts mijnbouw in Venezuela door buitenlandse ondernemingen tegen de achtergrond van de algemene economische ontwikkeling van Venezuela en van de wereldmarkt.

Ingegaan wordt op de politiek-economische factoren welke de houding van de regering t.o.v. de buitenlandse exploitanten bepaald hebben, terwijl tevens aandacht wordt besteed aan de posities, doelstellingen en uitgangspunten van de buitenlandse investeerders. De conflicten welke uit deze belangtenstelling voortgekomen zijn worden eveneens besproken, waarna de studie besluit met een analyse van de historische en toekomstige bijdrage die de ijzererts mijnbouw aan de economische ontwikkeling van Venezuela heeft gegeven.

Omdat een afzonderlijke behandeling van de overige „case studies” het kader van deze bespreking ver te buiten zou gaan, volstaan wij er mee op te merken, dat de sulfaatmijnbouw in Mexico, de kopermijnbouw in Chili, de ijzererts mijnbouw in Brazilië en tenslotte de petroleumwinning in Iran, Saoedi-Arabië, Argentinië en

Venezuela op ongeveer dezelfde manier worden bestudeerd. Al naar gelang de belangstelling van de auteur, werd óf de nadruk gelegd op het conflict maatschappij-regering óf op de bijdrage tot de economische ontwikkeling.

In het derde deel van de studie wordt door Mikesell een poging gedaan algemene conclusies te trekken uit het werk van de auteurs van de „case”-studies. Dit hoofdstuk brengt echter meer het specifieke karakter van enkele relaties aan het licht dan eventuele algemene wetten. Aan de

eventuele aansluiting van deze conclusies aan de in deel I besproken theoretische aspecten wordt slechts summier aandacht besteed.

Voor iedereen, die geïnteresseerd is in de relaties tussen een buitenlandse maatschappij, die investeert in mijnbouwprojecten in een ontwikkelingsland, en de regering van dat land, ontleent dit boek dan ook eerder zijn waarde aan het bijeengebracht feitenmateriaal, dan aan de theoretische behandeling.

Drs. W. T. M. Molle

Dr. L. Roeloffs: De coöperatie maatschappelijk en fiscaal beschouwd. Samson Uitgeverij NV, Alphen aan den Rijn, 1971, 192 blz., f. 22,50.

Het is merkwaardig, dat over een ogenschijnlijk zo eenvoudige vorm van organisatie als de coöperatieve vereniging in wetenschappelijke kring nog zoveel verschillende opvattingen worden aangetroffen, terwijl deze samenwerkingsvorm toch al uit het midden van de 19e eeuw stamt. Over de vraag wat nu eigenlijk het wezen van de coöperatie is, blijkt nog geen eenstemmigheid te bestaan. Moet de nadruk op het verenigingskarakter of op het bedrijfskarakter liggen? Moet de coöperatieve huishouding gezien worden als een verlengstuk van de ledenhuishoudingen of als een zelfstandige, dus onafhankelijke, eenheid? Is het juridische of het economische aspect dominerend? Kan het begrip onderneming ook op de coöperatie worden toegepast? Het zijn alle vragen die in wetenschappelijke en coöperatieve kring nog voortdurend aan de orde worden gesteld.

Het denken over het wezen van de coöperatie is in het laatste decennium te onzent gestimuleerd vanuit het belastingrecht. De fiscus, die zich jegens de verschillende ondernemingsvormen neutraal dient op te stellen, kon nu eenmaal aan de hiervoor vermelde vragen niet voorbijgaan. De herziening van de vennootschapsbelasting die, nadat de eerste parlementaire stukken in 1960 waren verschenen, negen jaar nodig had om het Staatsblad te bereiken en waarin op de wezenskenmerken van de coöperatie moest worden ingegaan, heeft aanleiding gegeven tot een levendige discussie, ook buiten het parlement.

Het is daarom niet zo verwonder-

lijk dat onlangs in een fiscale reeks een monografie is verschenen van de hand van Dr. L. Roeloffs, getiteld *De Coöperatie maatschappelijk en fiscaal beschouwd*. De titel belooft meer dan een louter fiscale verhandeling en dit wordt ook in het boek waargemaakt. Hier zit de gedachte achter, dat men pas zinvol kan discussiëren over de meest juiste fiscale behandeling van de coöperatie als men eerst over het wezen daarvan heeft nagedacht. Dat het hieraan niet alleen in ons land schort, blijkt wel uit de geciteerde uitspraak van Frank Robotka: „Much of the controversy over the income tax treatment of cooperatives arises because of a lack of understanding of the economic nature and purpose of cooperatives”.

In het eerste deel wordt in een tiental vlot geschreven hoofdstukken de coöperatie als maatschappelijk verschijnsel aan de orde gesteld. In de geschiedenis van het coöperatieve denken worden drie fasen onderscheiden: de eerste fase waarin de coöperatie vooral als een maatschappijhervormend instituut wordt gezien, de tweede fase waarin sprake is van een overwegend juridische benadering en de derde fase waarin het zwaartepunt ligt op de economische benadering. Deze laatste fase wordt ingeluid met de verschijning van het boek van Ivan W. Emelianoff: *The economic nature of cooperation* in 1942.

Kan in ons land de eerste fase goeddeels als afgesloten worden beschouwd, de tweede fase blijkt een taai leven te hebben en het is begrijpelijk dat men juist in de fiscale

wereld er veel moeite mee heeft de juridische benadering los te laten. Uit het feit dat de coöperatie rechtspersoonlijkheid bezit, trekt men dan ten onrechte de conclusie dat de coöperatie als een zelfstandige eenheid moet worden aangemerkt die onafhankelijk staat van de ondernemingen of huishoudingen van de aangesloten leden. In de economische zienswijze maakt men zich hiervan los en ziet men de „bedrijfshuishoudingen” van de leden en die van de coöperatie veel meer als een eenheid; de coöperatie streeft er, in onderscheid met de onafhankelijke onderneming, niet naar voor zichzelf voordelen te behalen met het doel deze voordelen vervolgens onder haar leden te verdelen, maar wel om als een geïntegreerd gemeenschappelijk bedrijf van de leden-ondernemingen werkzaam te zijn ter uitvoering van gemeenschappelijk geëntameerde functies. De leden hebben in deze zienswijze dan ook niet een afgeleid, maar een originair recht op een aandeel in de door de coöperatie behaalde voordelen.

Het tweede en derde deel zijn aan de belastingheffing van coöperaties gewijd en dan geplaatst tegen de achtergrond van de door de schrijver aangehangen economische zienswijze. Hierin komt duidelijk naar voren hoezeer ook in de Wet Vennootschapsbelasting 1969 de juridische zienswijze domineert en in welke mate daardoor het wezen van de coöperatie miskend wordt, uitgaande van de op zichzelf juiste doelstelling ten aanzien van de belastingheffing een zoveel mogelijk neutrale houding aan te nemen.

Door de regering is een theorie over de verzelfstandiging van de coöperaties opgezet, op basis waarvan men heeft gezocht naar een afbakening van verzelfstandigde winst tegenover verlengstukwinst. Het summum van verzelfstandiging wordt bereikt bij secundaire coöperaties (topcoöperaties), die in deze zienswijze moeilijk anders dan als een coöperatieve deformatie kunnen worden aangemerkt, terwijl in de economische zienswijze tussen een primaire en een secundaire coöperatie geen principieel verschil bestaat.

Ook het fundamentele onderscheid dat ter zake van de fiscale winstbepaling gemaakt wordt voor winstuitkeringen, toegekend aan leden-natuurlijke personen en leden-rechtspersonen duidt erop hoezeer men nog aan de juridische zienswijze gebonden is. Het bouwwerk dat aldus is ontstaan, schijnt meer te zijn gefundeerd op de

vrees (vermeende) concurrentievervalsing te continueren, dan op wetenschappelijke inzichten. Tegen de achtergrond van de in het eerste deel ontwikkelde beschouwing over de coöperatie als maatschappelijk verschijnsel heeft de schrijver er geen moeite mee ter zake van de verschillende onderdelen de zwakheid van de in de Kamerstukken ontwikkelde zienswijze en de daarop gebaseerde wettelijke bepalingen aan te tonen.

Bij dit boekje, waarvan wij met veel instemming hebben kennisgenomen, willen wij nog een enkele kritische kanttekening plaatsen. Onze indruk is dat de heer Roeloffs wat moeite heeft gehad met de plaats van de verbruikcoöperatie in het coöperatieve bestel. Het doel van de coöperatieve samenwerking is, aldus de schrijver, de behartiging van de belangen van de eigen onderneming van de leden. In de opsomming van het achtal gebieden waarop deze samenwerking kan plaatsvinden, ontbreekt de voorziening met eerste levensbehoeften ten behoeve van de gezinshuishoudingen. Hij merkt daarbij op dat de coöperatie-economisten van oordeel zijn dat de economische analyse op alle soorten coöperaties kan worden toegepast, dus zowel op de ondernemingscoöperaties als op de consumentencoöperaties, maar hij betwijfelt of deze gelijkheid wel helemaal opgaat (blz. 32). Later (blz. 62) komt hij dan tot de conclusie, dat een verbruikcoöperatie een produktief-economische functie heeft en dat dus terecht de economische coöperatietheorie zowel op de ondernemings- als op de consumentencoöperaties kan

worden toegepast. Naar onze indruk is aldus een niet geheel logische constelling van de coöperatie door alleen positie verkregen. Voorts is de doel te spreken van de ondernemingen van de leden te beperkt geformuleerd.

Dat ook overigens de verbruikcoöperatie wat aan de periferie van de belangstelling van de schrijver ligt, kan worden afgeleid uit zijn mededeling (blz. 107) dat de eerste coöperatie in Nederland in 1877 werd opgericht, terwijl toch algemeen wordt aangenomen dat te onzent de eerste (verbruiks-)coöperatie in 1860 te Rotterdam is gesticht onder het patronaat van Pierson. Zo hebben wij ook bij de beschouwingen over de toepassing van de beginselen die door de Pioniers van Rochdale zijn geformuleerd, een aanduiding gemist over het vele studiewerk dat te dezen is verricht door de Internationale Coöperatieve Bond.

Deze enkele kritische kanttekeningen doen niet af aan onze waardering voor dit werk. Het kan worden betreurd, dat het eerst twee jaar na de Wet Vennootschapsbelasting 1969 is verschenen, waardoor het dus niet meer van invloed heeft kunnen zijn op de belastingheffing van coöperaties.

Mede omdat aan het slot een overzicht wordt gegeven van de fiscale wetgeving in Nederland en Duitsland (waarom andere Westeuropese landen ontbreken is niet duidelijk) kan het boek ook als naslagwerk dienen. Een trefwoordenregister zou dit boek als zodanig nog waardevoller hebben gemaakt.

G. G. Groenewegen

ERVAREN KRACHT OP HET GEBIED VAN PENSIOENVERZEKERINGEN

leeftijd 34 jaar, in het bezit van het diploma Actuarieel-A, 14 jaar ervaring in de collectieve sector van een Levensverzekering mij., kennis van de geautomatiseerde administratie, momenteel chef de bureau wiskunde van een pensioeninstelling,

wenst, om strikt persoonlijke redenen, zijn huidige functie te verwisselen voor een soortgelijke elders.

Brieven worden gaarne ingewacht onder nummer ESB 3-1, Postbus 42, Schiedam.